

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Острозька академія»
Гуманітарний факультет
Кафедра культурології та філософії

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеня магістра
на тему: «Глобальні проблеми людства в інтерпретації Свідків Єгови»

Виконав студент VI курсу, групи МР-61
спеціальності 031 Релігієзнавство
освітньо-професійної діяльності програми «Релігієзнавство»

Стичук Дмитро Ігорович

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ

Протокол № 4

Засідання кафедри культурології та філософії
від 16 листопада 2020 року

Завідувач кафедри:

доц. Петрушкевич М.С.

Керівник – доктор іст. наук, професор
кафедри культурології та філософії

Стоколос Надія Георгіївна

Рецензент – доктор іст. наук, професор

Кафедри образотворчого та декоративно-
прикладного мистецтва РДГУ

Шеретюк Руслана Миколаївна

Острог, 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ВСЕСВІТНЯ РЕЛІГІЙНА ОРГАНІЗАЦІЯ ДОСЛІДНИКІВ БІБЛІЇ – СВІДКИ ЄГОВИ: ВІРОСПОВІДНІ ПРИНЦИПИ, ОСНОВНІ ВІХИ РОЗВИТКУ, СУЧАСНИЙ СТАН	8
1.1. Віросповідні принципи і практичне життя.....	8
1.2. Витоки й особливості розвитку: світ та Україна	18
1.3. Основні тенденції розвитку	25
РОЗДІЛ 2. ГЛОБАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОСТІ: ЧИННИКИ, СУТЬ, ПОШУК.....	31
2.1. Актуальні проблеми екології	31
2.2. Питання народонаселення та забезпечення харчуванням	36
2.3. Питання війни та миру.....	42
РОЗДІЛ 3. ІНТЕРПРЕТАЦІЯ СВІДКІВ ЄГОВИ НАЙГОСТРІШИХ ПРОБЛЕМ СУЧАСНОСТІ ТА ЗАСОБІВ ЇХ ПОДОЛАННЯ.....	49
3.1. Екологія	49
3.2. Перенаселення	58
3.3. Війна і мир	67
3.4. Здоров'я людства	72
ВИСНОВКИ.....	79
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	83

ВСТУП

Актуальність теми. Історія свідчить, що розвиток людських спільнот є суперечливим. Весь час становлення сучасної цивілізації нерозривно пов'язаний із виникненням економічних, соціальних, політичних, екологічних та інших проблем. Усі світоглядні системи (міфологія, релігія, наука) описують кризове світосприйняття від фатальної неминучості проблем до раціонального ставлення їх появи, розвитку, пошуку шляхів вирішення. Проблеми глобальних катаклізмів минулого не йдуть в порівнянні з тими проблемами, які виникають в рамках розвитку сучасного суспільства. Вони отримали назву глобальних проблем сучасності.

Актуальність філософсько-релігієзнавчого дослідження релігійного об'єднання Свідків Єгови і його соціальної концепції в рамках інтерпретації глобальних проблем людства, їх виникнення та шляхів подолання обумовлена значним і все більш наростаючим впливом цієї типово тоталітарної конфесії в сучасному світі. До теперішнього часу вона представлена в 235 країнах, налічує понад 6 млн. членів і в порівнянні з іншими об'єднаннями здійснює місіонерську й ідеологічну експансію найбільш витончено, планомірно та стрімко.

Дане дослідження особливо актуалізовано надзвичайним посиленням місіонерської експансії Свідків Єгови в пострадянському суспільстві. Завдяки місіонерству, за останні 1015 років ця конфесія представлена практично у всіх регіонах нашої країни, в кожному більш-менш великому населеному пункті. Єговізм вже зміг глибоко вкоренитися в духовному кліматі України. Він знайшов свою особливу, хоча і маргінальну, але міцну нішу в строкатій конфесійній структурі.

Понад чверть мільйона жителів України є Свідками Єгови або разом з ними беруть участь в релігійних обрядах цієї християнської церкви. Тому ця релігія стає тісно поєднаною з усім українським суспільством, його

існуванням та розвитком, хоча не завжди толерантно та з повагою сприймається в українському релігійному світі.

З огляду на вищезазначене, актуальність наукового дослідження визначається важливістю оцінки і прогнозування впливу релігійних віроповчань Свідків Єгови на сприйняття глобальних проблем людства членами інших релігійних конфесій (насамперед християнами) та самою інтерпретацією глобальних проблем людства у релігійних текстах та літературі Свідків Єгови та пропозиціями їх вирішення.

Стан наукової розробки теми. Філософсько-теоретичного і історичного розгляду феномена релігії в цілому її соціальних витоків, історичної еволюції, що визначає ознаками, структуру і соціальні функції релігії, співвідношенню релігії і культури, релігії і науки, релігії та філософії присвячені класичні праці Л. Фейєрбаха, К. Маркса, Ф. Енгельса, М. Вебера, Е. Дюркгейма, П. Бергера і М. Еліаде, а також схожі дослідження Є. Аринина, В. Баруліна, В. Гараджи, Н. Капустіна, Ю. Кімелева, С. Крапивенського, І. Кривелева, Л. Мітрохіна, К. Момджян, М. Мchedлова, М. Пісманіка, А. Сухова, С. Токарева, Д. Угриновича, І. Яблокова та інших дослідників.

Соціально-психологічні параметри теми функціонування світогляду Свідків Єгови отримали теоретичне насичення в дослідженнях таких авторів, як Г. Андрєєва, А. Асмолов, Р. Грановська, Д. Майерс, С. Московічі, Е. Фромм, В. Франкл, К. Юнг тощо.

Особливо важливо відзначити такі фундаментні довідкові праці з філософії, теоретичного, історичного та емпіричного релігієзнавства як «Нова філософська енциклопедія» в 4 томах (2001), «Християнство» в 3 томах під ред. С. Аверинцева (1995), словник «Християнство» під ред. Л. Мітрохіна (1994), хрестоматія «Релігієзнавство» під ред. А. Краснікова (2000).

Що стосується безпосередньо досліджень об'єднання Свідків Єгови, то найголовніше виділити монографії Е. Бартошевича і Є. Борисоглібського

«Свідки Єгови» (1969); В. Гажоса «Особливості ідеології єговізму і релігійна свідомість сектантів» (1969); А. Москаленко «Сучасний єговізм» (1971); В.В. Коніка «Істини» свідків Єгови »(1978), «Ілюзії свідків Єгови »(1981); П. Яроцького «Еволюція сучасного єговізму» (1981). У цих книгах наведені історичні відомості про цю конфесію, дані про її діяльність за кордоном і в нашій країні, аналізуються окремі теологічні і соціальні аспекти віровчення Свідків Єгови.

Певним чином проблеми екзистенційно–смісложиттєвих орієнтацій Свідків Єгови та відгалужень цієї конфесії торкаються у працях А. Москаленко, Е. Прайе, Л. Шугаєва, П. Яроцький. Окремі матеріали, що стосуються проблеми дослідження, є у таких конфесійних виданнях, як

«Пробудись» та «Вартова Башта». Однак спеціально присвячених цій темі праць немає.

Мета роботи: проаналізувати та дослідити проблему глобальних проблем сучасності в інтерпретації Свідків Єгови. Дослідити релігійні погляди та проблеми вирішення глобальних проблем сучасності крізь призму доведення Свідків Єгови.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання наступних наукових завдань:

- дослідити сучасний стан, віровчення та процес розвитку всесвітньої релігійної організації Дослідників Біблії – Свідків Єгови;
- охарактеризувати актуальну проблему екології, проблему народонаселення та забезпечення харчуванням сучасності;
- проаналізувати гостре питання війни та миру сучасності;
- дослідити питання екології, перенаселення, війни та миру, здоров'я людства в інтерпретації Свідків Єгови;
- охарактеризувати засоби подолання найгостріших проблем сучасності в розумінні Свідків Єгови;

- дослідити смислові орієнтації віровчення про глобальні проблеми людства, їх причини та способи подолання у релігійних текстах Свідків Єгови.

Предметом дослідження є інтерпретація Свідками Єгови найгостріших проблем сучасності та засобів їх подолання.

Об'єктом дослідження є Всесвітня релігійна організація дослідників Біблії – Свідки Єгови, актуальні проблеми екології, питання народонаселення та забезпечення харчуванням, питання війни та миру в інтерпретації Свідків Єгови.

Методи дослідження. Методологічну основу роботи складають основні принципи соціологічного аналізу, а також системний, порівняльний, історичний, пізнавальний підходи. В межах історичного підходу вивчався процес виникнення та розвитку руху Свідків Єгови. Згідно з термінологічним принципом визначено основні поняття, що були використані в роботі. Системний підхід дозволив цілісно відобразити феномен єговізму та його вплив на соціум, виявити основні зв'язки між релігійним та соціальним простором крізь призму релігійного сприйняття Свідків Єгови, розглянути найгостріші проблеми сучасності в інтерпретації мислення та віровчення Свідків Єгови.

Наукова новизна. Проблема активізації віровчення Свідків Єгови загострює проблеми правового та соціального життя суспільства як в Україні, так і за її межами. Свідки Єгови активно поширюють та залякують людей про наближення Армагедону, тим самим сповідуючи про глобальні проблеми сучасності інтерпретують вихід з них шукати у Біблії. Шляхом наукового підходу було проаналізовано, як саме Свідки Єгови поширюють свої віровчення про світові катаклізми, проблеми перенаселення, війни та миру та як вбачають вихід із цих бід. Було здійснено авторську спробу цілісного підходу до визначення сучасного стану найгостріших проблем людства та покладено на визначення їх Свідками Єгови крізь призму віровчення та спасіння.

Наукове дослідження несе у собі напрацювання не лише виключно віровчення та витоки розвитку Свідків Єгови, але й більш широкі відхилення, такі, як визначення найгостріших проблем сучасності, таких, як: перенаселення, проблеми екології, питання війни та миру, проблеми людського здоров'я, які є найбільшими глобальними проблемами сучасності. Здійснено авторську спробу відобразити найбільші проблеми сучасності, їх причини та шляхи вирішення у інтерпретації Свідків Єгови за допомогою їх літератури, що на науковому рівні було досліджено та проаналізовано вперше.

Практичне значення. Отримані результати спрямовані на вивчення і розробку актуальних глобальних питань сьогодення. Враховуючи актуальність теми як для розвитку досліджень в галузі міжнародних процесів, так і релігієзнавчої діяльності наукові дослідження можуть бути використані у подальшій дослідницькій науковій сфері, для формування наукового базису для студентів та викладачів в галузі історії та релігієзнавства. Напрацювання можна використовувати як методологічні матеріали для подальшого розвитку теми.

Як матеріали, так і висновки дослідження можуть бути використані при виданні навчальних посібників, проектування навчальних і освітніх програм.

Структура. Магістерське дослідження складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, який нараховує 96 позицій.

РОЗДІЛ 1. ВСЕСВІТНЯ РЕЛІГІЙНА ОРГАНІЗАЦІЯ ДОСЛІДНИКІВ БІБЛІЇ – СВІДКИ ЄГОВИ: ВІРОСПОВІДНІ ПРИНЦИПИ, ОСНОВНІ ВІХИ РОЗВИТКУ, СУЧАСНИЙ СТАН

1.1. Віросповідні принципи і практичне життя

Свідки Єгови – міжнародна релігійна організація. За даними організації, вона має 8,6 млн проповідників по всьому світу; основна церемонія організації – Вечеря Господня – залучає близько 20 млн. відвідувачів. До 1931 року називалися «Дослідниками Біблії» [89].

Багато українських дослідників і релігієзнавців вважають свідків Єгови сектою. На думку деяких українських та російських релігієзнавців, організація «свідки Єгови» сектою не є. Енциклопедія світових релігій Британніки 2006 року визначає свідків Єгови як прихильників мілленаристські секти, а релігієзнавець Д. Мелтон в статті у електронній версії Британніки – як мілленаристську деномінацію. Також розглядається як самостійна конфесія і новий релігійний рух [27, с.14-15].

Головний релігійно-адміністративний центр раніше знаходився в Брукліні. З 2016 року перебуває в місті Уорвік (США) [90].

Свідки Єгови ведуть свою діяльність в більшості країн світу (ніде не будучи значною частиною населення). При цьому в деяких країнах їх діяльність обмежена або заборонена (серед них Китай, Росія, де організація визнана екстремістською). Багаторазово заборонялася в ряді країн на різних етапах свого існування [27].

Особливістю релігії Свідків Єгови, що відрізняє її від всіх інших християнських релігій, є обов'язкова науково-дослідна та педагогічна діяльність. Перша пов'язана з вивченням Біблії. Ця діяльність відбилася в попередній назві конфесії, яка іменувала себе в ХІХ ст. як «Дослідники Біблії». Сама віра в розумінні Свідків Єгови, на відміну від легковір'я, пов'язаного з некритичним сприйняттям інформації, повинна ґрунтуватися на фактах, очевидних істинах, логічному мисленні і на наукових дослідженнях з

усіх сфер науки. Таке розуміння виходить з біблійного визначення віри: «Віра – це обґрунтоване очікування того, на що сподіваються, очевидний доказ існуючого, хоча і невидимого» [2]. Християнство Свідків Єгови ґрунтується на тому принципі, що текст

Біблії неправомірно тлумачити довільно. Найбільш правильно позначати конфесію Свідків Єгови не тільки як релігійну спільноту, але також як соціальний інститут науково-дослідної та педагогічної спрямованості. Соціальний інститут – це стійкий комплекс формальних і неформальних правил, цінностей, норм, установок, що регулюють функціонування офіційних організацій і соціальних груп і утворюють соціальну систему [89].

Соціальний інститут Свідків Єгови функціонально характеризується високим рівнем дисципліни, заохоченням дій входять до нього осіб, які відповідають стандартам поведінки на основі біблійних моральних норм і принципів, придушенням відхилень від вимог цих стандартів, аж до виключення з конфесії і позбавлення спілкування при здійсненні соціального контролю. Соціальний інститут Свідків Єгови можна віднести до регулятивного, тобто до того, який встановлює допустимі рамки поведінки і санкції, що карають за вихід з цих рамок; інтегративному, тобто парному з відповідальністю за забезпечення даної соціальної спільності як цілого; по діяльності – до соціально-педагогічної та дослідної, тому що основною діяльністю є вчення, навчання і дослідницька діяльність [56].

Основу релігійного світогляду і духовності Свідків Єгови становлять такі вчення: вчення про Бога Єгову, вчення про сина Бога Ісуса Христа, вчення про спірні питання, які пов'язані з правом влади Бога і причиною всіх страждань людей, вчення про життя, смерть і воскресіння, вчення про присвячення і хрещення, пов'язане з сенсом життя, вчення про духовність і духовний образ життя, вчення про плани Бога, пов'язане з сучасним Євангелієм про новий світ (рай), вчення про Боже Царство (Його уряд над планетою Земля і позаземною небесною організацією), вчення про створення

світів, Землю, життя і людину, вчення про сім'ю і шлюб тощо. Всі ці вчення виходять з Біблії, яка є єдиним першоджерелом і словом самого Бога Єгови [96]. Святі перекази, що почали виникати з другого століття н.е. відкидаються як вихідні не від Бога, а від людей – єпископів католицької церкви, що спотворили після смерті апостолів початкове християнське вчення [95].

Важливо розглянути окремі погляди і установки, які грають ключову роль в розвитку відносин Свідків Єгови з іншими людьми, суспільством, державою, іншими конфесіями, а також в їх діяльності і способі життя. Вчення про Бога: Бог – один. Ім'я Його – Єгова, що означає в перекладі з староеврейського «Той, хто дає ставати», тобто Здійснює всі свої наміри. Він – Бог Отець, Творець обох світів (матеріального і небесного або духовного) і всього у Всесвіті. Він існував вічно і буде перебувати у вічності. Він – особистість з усіма притаманними їй властивостями. Побачити Бога неможливо, навіть за допомогою сучасних приладів, тому що Він перебуває в іншому світі, званому небесною сферою (небесами), яку, по всій видимості, можна пояснити з точки зору сучасної фізики, зв'язавши з іншим виміром [96]. Головні якості особистості Єгови – любов, мудрість, справедливість і всемогутність.

Вчення про Сина Бога: Ісус Христос (в перекладі з староеврейського – Той, хто йде від Єгови Помазаник) до свого втілення в людському тілі знаходився в небесній сфері разом з Богом і носив ім'я архангел Михаїл. Він названий Сином Бога за його одностайність і близькі стосунки з Творцем Єговою. Але він не дорівнює Богу Єгові, був первістком творіння за мільярди років до створення нашого Всесвіту і іншого вневселенського, більш давнього, світу [56].

«Бог». В Біблії це поняття вживається в двох значеннях: перший пов'язаний з вічним Творцем і володарем обох світів (в цьому сенсі слово «Бог» пишеться з великої літери), друге значення може бути застосовано до будь-якого виконавця волі Єгови по відношенню до якоїсь людини або

народу (тоді слово «бог» пишеться з маленької літери) [56]. Ангели, що передавали звістку Єгови, говорили від Його імені в першій особі і були в даний момент часу богом для тих, кому говорили. Також і Ісус Христос є в тому ж сенсі богом для людей, але не всемогутнім [7].

Вчення про спірне питання: особливе значення Свідки Єгови приділяють так званому спірному питанню, яке червоною рисою проходить через всю Біблію і яке визначило хід історії всього людства. Спірне питання підрозділяється на два пункти, підняті противником Бога – Сатаною. Перший пункт – це питання про право Бога на владу. Сатана оскаржив це право в Едемському саду, заявивши що Бог – брехун, і що люди самі без допомоги Єгови можуть керувати собою, творячи свою історію, як Бог, що знає добро й зло [56]. Питання про владу виникло з принципово різних, діаметрально протилежних підходів до управління людством. Сатана вважав, що нікчемні люди, створені з пороку, спочатку порочні і стоять незрівнянно нижче скоєних ангелів. Бог, на його думку, зробив помилку, поставивши людей нарівні з ангелами і навіть доручивши ангелам служити людям. Раз Бог зробив таку помилку, вважав Сатана, Він не є досконалим правителем, і влада повинна належати більш гідному, тобто йому – Дияволу. У підході до управління людством Сатана вважав, що люди повинні бути витратним матеріалом в системі речей, легко замінними гвинтиками і болтиками в машині людських держав і цивілізацій, вони повинні піддаватися нещадній експлуатації, взаємозамінності і знищенню в інтересах його ангелів [49].

Другий пункт спірного питання – відданість Богові. Через кілька століть після заколоту в Едемському саду Сатана заявив Єгові, що всі люди люблять Бога не безкорисливо, а заради благ, які Бог дає їм [56].

Спосіб життя і діяльності Свідки Єгови визначається системою цінностей, в якій домінують духовні. Матеріальні цінності не ігноруються, але завжди стоять після духовних. Слід зазначити, що поняття «духовний» для Свідків Єгови має більш вузький, релігійний сенс, ніж в лексиці української мови. В системі на першому місці стоять відносини з Єговою і

Ісусом Христом, на другому з чоловіком (дружиною), причому незалежно від того, чи поділяє він віру чи ні, на третьому – відносини з дітьми, на четвертому – з соверена (духовними братами і сестрами), на п'ятому – з усіма іншими нерозділяючими цю релігію людьми, які вважаються також, як і соверена, ближніми. На шостому місці знаходяться відносини з тваринами і природою (потрібне дбайливе ставлення) [91].

Таким чином, система зазначених відносин становить в системі цінностей вищу групу. Особливе місце займає ставлення до відступників, до яких відносяться виключені з лав Свідків Єгови люди, які вчинили аморальні проступки або відреклися від віри. З такими Свідки Єгови не мають права ні спілкуватися, ні вітатися, за винятком найближчих кровних родичів. Спілкування з виключеними час від часу підтримують старійшини зборів з метою привести людину до каяття. Якщо виключений щиро покається у скоєному проступку і не буде повторювати, то через певний час, яке може тривати більше року, після ретельного спостереження і спілкування з боку старійшин, їх питальних молитов, звернених до Єгови з приводу виключеної людини, вона може бути поверненою, і відносини з ним поновлюються, причому без спогадів про минулий проступок.

Слід підкреслити, що моральні норми Свідків Єгови ґрунтуються на Біблії і можуть істотно відрізнятися від загальноприйнятих норм. Наприклад, куріння тютюну, участь у виборах, політичні партії та рухи, участь у святах, що мають язичницькі пов'язані з ідолопоклонством коріння або ж політичні витоки, спортивне полювання, участь в азартних іграх і жорстоких видовищах (корида, півнячі бої тощо), робота, пов'язана з насильством і носінням зброї, брудна мова з використанням лайливих слів, нецензурних виразів, непристойностей, участь в скандалах і плітках, наклеп – все це аморально і не сумісно з приналежністю до Свідків Єгови.

Серед загальнолюдських цінностей, які Свідки Єгови також відносять до духовних, на першому місці стоїть висока моральність народу Бога і моральні якості особистості, які символічно позначаються як «плід духу»: це

любов, радість, мир, довготерпіння, доброта, добродієність, віра, лагідність, самовладання [56]. Порядок, в якому розташовані ці якості і психічні стани в біблійному тексті, має певне значення, за ступенем важливості і черговості формування в особистості християнина. Але жодне з них не повинно бути упущено, і тільки всі вони в сукупності становлять плід духа Бога – основу оновленої особистості.

Найбільша цінність – життя людини, в тому числі власне. Вона стоїть поряд з високою моральністю. Людиновбивство і рівноцінні йому аборти, також як самогубство однаково бридко для Бога і Його послідовників. Життя тварин також святе, як і людське, займаючи після нього друге місце. Вбити тварину людина може тільки в двох випадках: коли вона загрожує життю або здоров'ю людини, або коли людина голодує і не має іншої їжі. У цьому правилі винятком є лов риби і, мабуть, інших здатних швидко відновлювати чисельність тварин з відносно примітивною організацією нервової системи (наприклад, комахи) [93].

Цінуючи життя як найбільший дар Бога, Свідки Єгови виконують Його заповідь не вживати кров ні в якому вигляді як символ життя. Хоча громадська думка нерідко звинувачує конфесію в нібито безтактовному ставленні до життя через відмову переливати кров в екстрених випадках, слід звернути увагу на низку реальних обставин. Перше з них: Свідки Єгови не пропонують залишати потерпілого без медичної допомоги. Вони вимагають альтернативної допомоги, такої як вливання фізіологічного розчину і інших кровозамінників, стимуляторів власного кровотворення. По-друге, щоб зрозуміти Свідків Єгови з моральної точки зору, логічно уявити наступне: допустимо, що існуюча до цього часу на деяких островах Тихого океану думка серед канібалів про цілющість людського м'яса за допомогою авторитетних засобів масової інформації та окремих медиків буде насаджуватися на всій планеті. Подібно до того як така думка є аморальною для більшості людей, думка про рятуєчу роль переливається крові також аморально для послідовників Біблії [72].

Після відносин з Богом, життя і здоров'я займають також важливі місця такі цінності як мир і безпека, громадянське здорове суспільство, освіта, наука, мистецтво. Цінність середньої освіти полягає в її розумінні як необхідної і обов'язкової умови для становлення людської особистості та соціалізації [72]. Однак, за участю в громадському житті для Свідки Єгови обов'язковим правилом є розстановка пріоритетів в системі цінностей. Наприклад, додаткова і вища освіта заохочується як цінність, що дозволяє придбати нові знання, вміння і навички, які можуть мати значення для формування особистості в аспекті розвитку «плоду духу», для поліпшення матеріального благополуччя сім'ї (за умови, якщо воно відповідає в першу чергу задоволенню духовних, емоційних потреб, виховних та потреб самоактуалізації), а особливо для вдосконалення служіння Богу. Але придбання такої освіти не повинно бути пов'язане з порушенням біблійних принципів і заповідей. Наприклад, якщо перевтома і стреси супроводжують навчання студента Свідка Єгови, в результаті чого він не може сумлінно служити Богу або завдається шкода здоров'ю, доцільно залишити навчання. Інший приклад: якщо студент проживає в гуртожитку в кімнаті з товаришами, у яких деформована моральність, то він повинен або мати духовний імунітет, або знайти інше житло, або залишити вуз [96].

Цінність науки обумовлена тим, що сам сенс життя християнина заснований на вічному пізнанні Єгови Бога і посланого Ним Ісуса Христа. Це означає, що пізнання Бога і Його найближчого соратника і намісника можливо двома шляхами: через пізнання Біблії як слова Бога і через пізнання створеного навколишнього світу з усіма його атрибутами. Ні те, ні інше неможливо без наукового знання, наукових досягнень [95].

Найбільшою цінністю для Свідків Єгови є Новий світ чи рай. Але на відміну від всіх інших релігійних уявлень, що пов'язують рай з потойбічним світом, Новий світ – це нова суспільно-економічна формація, яка виникне тут на Землі, в реальних умовах, після божої революції (війни) Армагеддону [96]. Новий світ багато в чому аналогічний комуністичному ладу, відсутністю

експлуатації людини людиною, гуманістичними братерськими відносинами між людьми всіх рас, народів і національностей, відсутністю торгово-грошових відносин, небувалим розквітом економіки і матеріального достатку, науково-технічного прогресу, повної самоактуалізації кожного члена суспільства і його творчої щасливої діяльністю на благо всіх. Але на відміну від комунізму, в Новому світі відкриються небувалі ні в одному людському суспільстві можливості, які зараз багатьом здаються фантастичними: відсутність смерті, вічне життя (за умови вірності Богу), відсутність всіх хвороб, генетичних каліцтв, повна досконалість у зовнішності, анатомії і фізіології людського організму, повна досконалість психіки (пам'яті, уваги, мислення та інших процесів, станів, якостей, утворень), гармонія в людських відносинах, в тому числі сімейних, відсутність будь-яких конфліктів. Правління буде здійснюватися духовним невидимим урядом, що складається з воскреслих християн – помазаників Христа, котрі жили на Землі, починаючи з часів апостолів і закінчуючи нашими днями, під керівництвом Ісуса Христа. Новий світ як формація триватиме тисячу років. За цей час людство досягне такої духовної досконалості, що підніметься на новий рівень розвитку, коли стане можливим злиття двох цивілізацій – цивілізації ангелів і людей в єдине Царство Бога Єгови. У той час цар Ісус Христос добровільно передасть свою цивілізацію Отця Господа і сам стане для людей просто братом [86].

У зв'язку з так званим феноменом цінності Нового свіу потрібно відзначити роль Армагеддону в системі цінностей Свідків Єгови. Громадська ненаукова думка, стверджує, що Свідки Єгови мріють про Армагеддон і чекають на нього, як щастя, явно переоцінює значення божої війни в системі цінностей і спотворює її образ в світогляді Свідків Єгови. Насправді Свідки Єгови чекають Армагеддон як найбільше лихо з метою бути готовим до нього і щоб воно не застало зненацька. Проте для цього необхідно обов'язково встигнути переформувати себе як особистість, почати служити Богу та співпрацювати з Ним постійно. Саме ж лихо не може радувати

християнина, як не може радувати смерть і загибель нехай навіть грішних людей. Тому Армагеддон в світогляді Свідків Єгови болюча необхідність для людської цивілізації.

Поняття Батьківщини і патріотизму як духовних цінностей у Свідків Єгови істотно відрізняються від традиційних. Вони тісно пов'язані з відносинами «Ми» і «Вони» [56]. У поняття «Ми» Свідки Єгови входять перш за все соверена, незалежно від їх приналежності до різних рас, національностей, народів, держав, класів, від їх місця проживання, матеріального благополуччя, статі, віку. Сюди ж входять сам Бог Єгова, Його вірні ангели, глава конфесії Ісус Христос, його уряд. У Новому світі до «Ми» приєднуються тисячі воскреслих праведників, починаючи від перших Свідків Єгови – Авеля, Еноха, Ноя і закінчуючи померлими аж до початку Армагеддона. Отже виходить, що основу «Ми» складає глобальна конфесія, яка є єдиним цілим – народом Бога. Тому Батьківщина для Свідків Єгови – вся планета Земля. До «Ми» Свідки Єгови відносять також тих, хто вивчає з ними Біблію та співчуваючих їм людей.

Прихильники цієї течії вірять, що епоха Армагедону вже розпочалася [96]. У 1918 році відбулося духовне пришествя Ісуса Христа на землю. До 1935 року він зібрав 144 тис. відданих воїнів, з яких зараз залишилося близько 9 тис. Сатана вже давно скинутий Єговою з неба на землю. Наступив період рішучої битви Христа із ним. Її поле – людські душі. Нині сатана перемагає, але всьому кінець покладе Армагедон і світу сатани настане крах. Дату вирішальної битви знає тільки Єгова. Відданим йому віруючим залишається лише пильно приглядатися до ознак її наближення [44, с.120-127].

Прагнення розвивати доброзичливі відносини з усіма людьми обумовлено головним завданням конфесії: готувати учнів Христа, проповідуючи між усіма народами. Свідки Єгови – відкрита конфесія, яка виховує своїх одновірців з інакомислячих. Хоча в тісному колі спілкування серед своїх окремі Свідки Єгови використовують на адресу іновірців і

атеїстів такі розділові принизливі ярлики як «мирські», «язичники», з точки зору Біблії і публікацій конфесії, які не мають таких ярликів, невіруючі люди називаються з шанобливістю – «зовнішні».

Під поганим спілкуванням розуміється співучасть (або присутність) в пияцтві, лихослів'ї, в вульгарних і непристойних розмовах, в нетактовній поведінці, прояві безкультур'я, агресії, участь в азартних іграх, скандалах, безглузких суперечках, порожньому проведенні часу (перегляд телесеріалів з поширенням чуток, цинічних шоу програм, комп'ютерні ігри з насильством тощо). Однак, виховна діяльність, заснована на вивченні і застосуванні Біблії, з такими людьми повинна проводитися в рамках товариських відносин. І якщо вона буде мати успіх, то товариські відносини Свідки Єгови з зовнішніми надалі можуть переростати в дружні [56].

Таким чином, майже не досліджена психологами і соціологами конфесія Свідків Єгови характеризується унікальними властивостями, що відрізняють її від інших. Вона є реальним соціальним інститутом, що формує суспільну свідомість, і потребує подальших наукових досліджень. Оскільки вчення Свідків Єгови засновані на надзвичайно високій моральності і найбільшому гуманізмі, її діяльність відіграє в суспільстві певну прогресивну роль. Немає ніяких підстав називати цю конфесію сектою, оскільки секта – це релігійне об'єднання, що відокремилося від якого-небудь віровчення і йому протистоїть, а також яка замкнута в своїх дрібних, вузьких інтересах [86].

Свідки Єгови не відділені від жодної релігії, а виникли як наукове товариство дослідників Біблії та як релігійна конфесія, відтворити первісне християнство першого століття н.е. Низка соціально-психологічних явищ і їх механізмів, що протікають в цій конфесії, можуть бути взяті в якості моделей в психолого-педагогічній діяльності (наприклад, при формуванні та вихованні колективів, згуртуванні спільнот, духовному оздоровленні народу і формуванні у свідомості нації істинного патріотизму).

1.2. Витоки й особливості розвитку: світ та Україна

Свідки Єгови – один з пізніх напрямів у протестантизмі, яке можна віднести до так званих вторинних Протестантських церков, що виникли на основі лютеранства і кальвінізму з тими чи іншими відхиленнями від них в своєму віровченні. Прихильники цієї деномінації є майже у всіх країнах світу. Загальна їх кількість за різними підрахунками становить від 4 до 5 млн. осіб [93].

Історію Свідків Єгови можна почати з ХІХ століття. Цей початок пов'язується з баптизмом, який був захоплений численними датами другого пришествя Ісуса Христа – Вільяма Міллера. «У 1831 році він почав здійснювати публічні заяви, що Христос прийде знову на землю «приблизно в 1843 році». Багато людей повірили Міллеру та почали розповсюджувати його вчення. Звідси в Америці заснувався новий рух, який одержав назву «адвенти́зм» [47, с.16-27].

Коли його передбачення не відбулися, Міллер відрікся від них, як від лжевчень, але багато хто з його послідовників не захотіли визнавати помилку і стали шукати виправдання. Думки у них при цьому розділилися. Одні, на чолі з Оленою Уайт, стали вважати, що 22 жовтня 1844 року Христос увійшов до святині на небесах і там почав особливе служіння – знищення гріхів віруючих з небесних книг, в той час як до цього Він нібито тільки клопотав за грішника і мирив його з Отцем. Ця група послідовників Міллера отримала назву «церква адвентистів сьомого дня».

Інша група вирішила просто, що дати Міллером були вираховані невірно. І взялися за нові розрахунки. Саме до цієї, другої групи, належав Чарльз Тейз Рассел, який народився в сім'ї строгих пресвітеріан, що розчарувався у вірі і незгідний з деякими християнськими вченнями, такими як вчення про пекло і про приречення [44]. Схоже, Рассел був людиною, деяким чином, яка нагадує за своїм менталітетом стародавнього грека. Йому подобалися вправи розуму, гра думки і вільні умовиводи. Так що можливість передбачити дату другого пришествя Христа стала привабливою в очах

Рассела. Він захопився витягу не обумовленої прямо інформації з Писання та створив товариство з вивчення Біблії, яке було не тільки релігійним, а й комерційним. Ним було зареєстроване «Міжнародне товариство Дослідників Біблії» та «Біблійне і трактатне суспільство Сторожової башти», яке друкувало літературу і журнал «Сторожова Башта». Який видається і понині.

«Рассел не мав вищої освіти, проте це не завадило йому випустити шість томів «Вивчення Святого Письма» і перед своєю смертю розпочати писати сьомий том. Крім того, він написав велику кількість брошур. Їх звернення за життя досягло близько 16-ти мільйонів примірників на 35-ти мовах світу. Майже дві тисячі газет щотижня друкували його проповіді. Ці дані говорять про те, наскільки широко розповсюджувалися ідеї Рассела» – зазначає Н. Порублев [44].

Рассел не соромлячись заявляв, що його вустами говорить Бог. Через це він був у особливому становищі серед усіх членів «Товариства Вартової Башти». Заснувавши 1879 р. журнал і 1881 р. – корпорацію, Рассел залишався їх одноосібним правителем, хоча при ньому і існувала рада директорів [10]. Але вона була скоріше номінальною, ніж справжньою. Рассел не збирався ділити ні влади, ні доходів від продажу своєї літератури. Він постачав раді свої рішення, і директорам залишалося тільки голосувати за їх прийняття. Він сам писав про те, що повністю управляє суспільством і директорам це відомо. Уже в XX столітті Рассел передав журнал корпорації, але при цьому залишався його господарем аж до самої смерті 1916 року. При цьому він зробив спробу управляти всім і після смерті, склавши заповіт. Однак неохайність, комерція і відсутність страху Божого в корпорації призвели до того, що шляхом інтриг заповіт був оскаржений. Суддя Рутерфорд оголосив себе Президентом суспільства, оголосив «заповіт» незаконним, звільнив 4 з 7 директорів (хоча вони були обрані на свої посади Расселом довічно), оголосив скасування голосів акцій Рассела в зв'язку зі смертю. При тому, що спочатку проводилася думка, що покора ідеям Рассела прирівнюється до

покори Богові, потім стало говоритися, що Рассел помилився з заповітом [87].

Оскільки пророцтва про кінець світу є осередком доктрини Свідків Єгови, то Рутерфорд постійно робив передбачення про час кінця світу. Датою кінця світу називалися 1920 рік, 1921 рік, 1925 роки та II Світова війна. При ньому відбулися великі зміни в навчанні і структурі Общини. Щоб якомога більше відрізнятися від «помилкових релігій» в кінці 20-х вони відмовилися від святкування Різдва Христового, а потім і днів народжень. На початку 30-х років Рутерфордом була сформульована доктрина «поступового одкровення», згідно з якою біблійні пророцтва повинні ставати зрозумілішими для «істинних християн». 1931 рік приніс їм імкнення – «Свідки Єгови». Цю назву було «запозичено» з книги пророка Ісаї (Іс. 43, 12): «Ви свідки Мої, говорить Господь, що Я – Бог» (в єврейському – Єгова, втім, новітні світові лінгвістичні дослідження вказують на вимову Ягве) [93].

У 1935 році в черговий раз була скоригована есхатологія. До цього вважалося, що всі єговісти мають жити в Царстві Божому на небі, яке повинно складатися з 144 000 «вірних рабів» Єгови. Але оскільки кількість єговістів наближалася до 100 000 осіб, то щоб узгодити цю доктрину з реальною статистикою кількості, Руттерфод виступив з роз'ясненням, що 144 000 тисячі будуть співцарувати Христу на небі, а іншим єговістам уготоване вічне життя на землі під керівництвом небесного уряду. Належність до тієї чи іншої категорії буде здійснитися через внутрішнє самовизначення кожного єговіста, що зовні виявиться при куштуванні хліба і вина на Вечорі спогадів [88].

З 1936 року єговісти почали трактувати, що Христос був розп'ятий на стовпі, слідом чого відмовилися від зображення хреста. У заслугу Рутерфорд ставлять створення централізованої організації, де всі керівні особи призначалися зверху [89].

Після смерті Рутерфорда 1942 року, президентом товариства стає Натан Гомер Норр. При його президентстві всі публікації Товариства стали

анонімними. Якщо при Расселлі і Рутерфорді статті в журналах і книги виходили із зазначенням авторства, то з 40-х років XX століття в публікаціях ім'я автора перестало зазначатися. Одночасно з цим, Свідки Єгови розширили свою місіонерську діяльність. У Нью-Йорку була утворена «Біблійна школа Гілеад». Програма якої була розрахована на 6-9 місяців. Згідно навчань школа готувала місіонерів для служіння по всьому світу. Упродовжі кожних зборів Свідків Єгови почала проводитися «Школа теократичного служіння», в якій всі члени зборів навчаються основам проповідування вчення суспільства [87].

У 1950-1960-х роках Свідки Єгови видають власний переклад Святого Письма – «Переклад Нового Світу» англійською мовою. В 1966 році видається книга «Вічне життя в свободі синів Бога». У цій книзі стверджується, що 6000 років людської історії закінчатся у 1975 року. У зв'язку з цим багато Свідки Єгови очікували, що в цьому році і відбудеться Армагеддон. В результаті того, що їх очікування не виправдалися, чисельність Товариства протягом 1975-1980 років скоротилася і зменшилася їх проповідницька активність [96].

У цей кризовий час, 1976 року в Товаристві відбулися організаційні зміни. Якщо до 1976 року вся юридична повнота влади в Товаристві Вартової Башти належала його президенту, то з 1976 року юридично Товариством керує його Керівна Рада. Всі доктринальні та організаційні зміни з цього часу приймаються Керівною Радою. Вся література Свідків виходить під її наглядом [96].

Натан Норр помер у 1977 році після чого його місце зайняв Фредерік Френц. Він перший відмовився від вказівки конкретної дати кінця світу, порушивши цим започатковану традицію, відтоді єговісти живуть очікуванням, що цей день настане за життя покоління, пов'язаного якимось чином із подією 1914 року, тобто з днем, коли Христос став правити світом. За іншою ознакою Армагеддон настане, коли в живих буде всього кілька людей їх числа небесного уряду (тобто з 144 000 єговістів) [86].

Френц помер 1992 року, його змінив на посту президента Мілтон Джордж Хеншель. У 1995-2000 роках чисельність Свідків Єгови в країнах Західної Європи залишалася без змін або ж незначно зменшувалася. Однак, загальна їх чисельність в світі в цей період зросла в основному за рахунок країн Латинської Америки, Африки і Східної Європи [86].

У 1999 році Хеншель пішов у відставку з поста президента Товариства Вартової Башти. Це перший випадок відставки президента за всю історію організації. Його змінює на цій посаді Дон Адамс, який є президентом Товариства по теперішній час [88].

Свідки Єгови в Радянському Союзі і Росії.

Першим дослідником Біблії в Російській імперії вважається Симеон Козліцкій, який в 70-х роках XIX століття дізнався цю релігію в США і після цього повернувся в Росію. Козліцкого за його віру заслали в Сибір. У 1913 році Дослідники Біблії були офіційно зареєстровані в Російській імперії [47].

У 20-30-х роках Дослідники Біблії діяли в Харкові. Якийсь час в кінці 20-х років їх діяльністю керував призначений з США Джордж Янг. Він навіть отримав в Москві дозволу надрукувати 15 000 примірників брошур «Свобода» і «Де знаходяться померлі?» [50].

Число Свідків Єгови в СРСР різко зросло після приєднання до нього в 1939-1941 роках Західної України, Західної Білорусії і прибалтійських держав. Крім цього, деякі радянські в'язні концентраційних таборів познайомилися там з Свідками Єгови, які сиділи там за свої переконання. Після війни Свідки перебували на нелегальному становищі, вони неодноразово піддавалися арешту за антирадянську пропаганду [36].

В СРСР в 1960-х роках стався розкол в організації Свідків Єгови. У той час через зміну в їх вченні щодо «вищої влади» в журналі «Сторожова Башта» писалося про необхідність легалізації діяльності та обов'язкової реєстрації в державних органах. Ця зміна викликала підозру про втручання КДБ у виробництво літератури Свідків, що на час призвело до повної відмови деяких Свідків від її використання. Через кілька років ситуація

прояснилася, але частина Свідків продовжила незалежне існування і перевидавала старі випуски «Вартової Башти». Окремі групи цієї течії існують і до цього дня, як і раніше видаючи чорно-білі журнали кустарним способом і різко критикуючи сучасних Свідків Єгови [36].

У 2004 році московська громада Свідки Єгови була позбавлена реєстрації за рішенням Головінського суду м. Москви після багаторічного судового розгляду. Однак Свідки і далі збираються для вивчення і відкрито проповідують [26, с.33-37].

У січні 2007 року Європейський суд із прав людини в Страсбурзі задовольнив скаргу членів групи Свідків Єгови з Челябінська, зобов'язавши Росію виплатити заявникам 30 тисяч євро як відшкодування морального збитку і понад 60 тисяч євро як компенсацію витрат.

Незважаючи на всі протидії, кількість Свідків Єгови в Росії і країнах СНД стабільно зростає. Якщо 1990 року на території всього Радянського Союзу було близько 50 000 членів організації, то до середини 2007 року в одній тільки Росії їх близько 150 000 [48, с.155-167].

Свідки Єгови в Україні.

Після Першої світової війни територія України входила до складу чотирьох сусідніх країн. Її центральна і східна частини увійшли до складу Радянського Союзу. Західна Україна була розділена між трьома іншими державами. Галичина і Волинь були приєднані до Польщі, Буковина – до Румунії, Закарпаття – до Чехословаччини. Громадянам цих трьох країн надавалася певна релігійна свобода і Дослідникам Біблії дозволялося проповідувати [21].

У травні 1926 року в селі Великі Лучки відбувся перший конгрес Дослідників Біблії в Закарпатті. На ньому були присутні 150 осіб і двадцять чоловік хрестилася. У наступному році в тій же самій місцевості відбувся конгрес під відкритим небом в центральному парку міста Ужгорода, на якому зібралося 200 осіб. Незабаром конгреси були організовані і в інших містах Закарпаття. У 1928 році пройшов перший конгрес у Львові. Пізніше конгреси

відбулися в Галичині та Волині. Тільки в лютому 1991 р., коли було вирішено, що їхня діяльність не несе загрози закону й порядку, перші громади Свідків Єгови одержали право на офіційну реєстрацію [23].

Коли утворилися перші групи Дослідників Біблії, з'явилася необхідність у власних помешканнях для проведення зустрічей. Перший Зал Царства був побудований в селі Діброва (Закарпаття), 1932 року. Пізніше в сусідніх селах Солотвина і Біла Церква побудували ще два зали.

Незважаючи на те, що деякі з цих залів під час війни були зруйновані, а деякі були конфісковані, в кінці 2001 року в селі Діброва було 8 Залів Царства і в шести навколишніх селах – 18. У сучасній Україні (станом на 2011 р.) нараховується понад 1100 осередків Свідків, і більш ніж третина з них діє без державної реєстрації [36]. Переважну більшість приміщень вітчизняні єговісти через нестачу власних культових споруд орендують. В Україні адептів Свідків Єгови нараховується приблизно 150 тисяч, крім того ще не менше 140 тис. симпатизують єговізму (відвідують час від часу богослужінні, купують релігійну літературу). Зауважимо, що протягом останніх двох десятиліть в Україні серед нетрадиційних релігійних організацій поширюються найбільш динамічно саме єговізм та харизматичне християнство [21].

Знаменні події сучасної історії Свідків Єгови

2003 р. – Румунія офіційно стверджує за Свідками Єгови статус релігії.

2004 р. – офіційно зареєстрована діяльність Свідків Єгови у Вірменії. У Росії остаточним судовим рішенням ліквідована як юридична особа московська громада Свідків Єгови.

2005 р. – Верховний адміністративний суд Берліна визнав за Свідками Єгови в Берліні права публічно-правової корпорації.

2005 р. – зареєструватись Свідків Єгови в Непалі.

2007 р. – журнал «Пробудись!» скорочує своє видання до 1 разу на місяць.

2008 р. – з 1 січня 2008 року відбувається зміна в виданні журналу «Сторожова Башта»: відтепер кожен місяць виходить 1 випуск журналу для поширення (від 1 числа кожного місяця) і один – для внутрішнього користування зі статтями для вивчення (від 15 числа кожного місяця). Свідки Єгови отримали офіційну реєстрацію в Туреччині і заборонені в Таджикистані.

2009 р. – з 1 січня 2009 р. змінюється порядок зустрічей зборів: відтепер книговчення проводяться не в приватних будинках кворум, а в Залах Царства разом зі Школою теократичного служіння і службових зустрічей [89].

Отже, Свідки Єгови – одне з пізніх напрямів в протестантизмі, яке можна віднести до так званих вторинних Протестантських церков, що виникли на основі лютеранства і кальвінізму з тими чи іншими відхиленнями від них в своєму віровченні [56]. «Свідки Єгови» представляються християнами, але насправді такими не є, оскільки вони відкидають основні положення християнства. Рух «Свідків Єгови» заснував в кінці XIX ст. Чарльз Тейз Рассел (1852 - 1916), галантерейник з Пенсільванії, що мав лише кілька класів освіти.

1.3. Основні тенденції розвитку

Особливістю релігії Свідків Єгови, що відрізняє її від всіх інших християнських релігій, є обов'язкова науково-дослідна та педагогічна діяльність. Перша пов'язана з вивченням Біблії. Ця діяльність відбилася в попередній назві конфесії, яку іменували в XIX ст. як «Дослідники Біблії». Християнство Свідків Єгови ґрунтується на тому принципі, що текст Біблії неправомірно тлумачити довільно. Будь-які тлумачення і роз'яснення повинні ґрунтуватися на тому, що в дійсності хотів висловити автор тексту.

Основу релігійного світогляду і духовності Свідків Єгови становлять такі вчення: вчення про Бога Єгову, вчення про сина Бога Ісуса Христа, вчення про спірні питання, які пов'язані з правом влади Бога і причиною всіх

страждань людей, вчення про життя, смерть і воскресіння, вчення про присвячення і хрещення, пов'язане з сенсом життя, вчення про духовність і духовний образ життя, вчення про плани Бога, пов'язані з сучасним Євангеліє про новий світ (рай), вчення про Боже Царство (його владу над планетою Земля і позаземні небесні організації), вчення про створення світів, Землю, життя і людини, вчення про сім'ю і шлюб тощо. Всі ці вчення виходять з Біблії, яка є єдиним першоджерелом і словом самого Бога Єгови. Однак, слід зупинитися на окремих поглядах і установах, які грають ключову роль в розвитку відносин Свідків Єгови з іншими людьми, суспільством, державою, іншими конфесіями, а також в їх діяльності і способі життя [66].

З моменту публікації журналу «Вартова Башта» 1879 року були запроваджені навчання Свідків Єгови. Рішення Керівної ради описувалися як «прогресивні Божі одкровення» для вірного і розсудливого раба і з 1976 року доктринальні зміни вносилися на закритих зборах Керівної ради спільноти. Навчання Свідків Єгови поширювалися через «Сторожову Башту» і, безпосередньо на зборах. [96]. Деякі основні переконання Свідків Єгови залишалися незмінними протягом всієї історії.

У публікаціях «Вартової Башти» стверджується, що доктринальні зміни і уточнення є результатом процесу поступового одкровення, в якому Бог поступово відкриває Свою волю і мету [54]. Наприклад зміна політики 1973 року, що стосувалася виключення споживачів тютюну, була пояснена як рішення, на яке «Єгова звернув увагу свого святого народу». Публікації «Вартової Башти» часто наголошують на необхідності зміни доктрин [66].

Роберт Кромптон, автор книги по есхатології «Вартової Башти», зазначив, що важко простежити розвиток доктрин, тому що явні зміни часто не згадуються в літературі Свідків Єгови, і читачі можуть припустити, які деталі були замінені [17]. Едмунд К. Груссе, критик спільноти, виявив, що в публікації Товариства «Вартової Башти» 1943 року, в якій була встановлена нова хронологія творіння, що змінює дату створення Адама на 100 років, не згадувалася про старе обчислення часу, про яке говорилося раніше [66].

Рассел ще з першого випуску «Вартової башти Сіону» в липні 1879 публікував багато доктрин, деякі з яких були взяті із адвентистських навчань, включаючи душу, воскресіння, спокутування, невидимі вітрила (або повернення) Христа і Божий «план» століть. Рассел вчив, що людство повинно бути позбавлено немає від мук, а від смертної кари, яка була накладена на Адама і згодом передана всім його нащадкам. Він написав, що «спокута за всіх» Христа, згадана в 1 Тимофію 2: 5, буде застосована до всього людства, а не тільки до праведників. Смерть Христа стала викупом за звільнення людей від смерті. Він вірив, що всі обрані воскреснуть, щоб служити небесним священиком, і все люди, які померли, воскреснуть на землі, яка буде відновлена до Едемської досконалості [56].

В ході аналізу змін правил і віровчень Свідків Єгови можна прокласти певну доктрину: у ранніх примірниках «Сіонської Вартової Башти» і «Вісника присутності Христа» Біблія згадується як «непогрішиме Слово». Ім'я Бога – Єгова. Цікаво те, що Чарльз Рассел іноді, але не завжди, вживав ім'я «Єгова», звертаючись до Бога. Ісус Христос віддав своє людське життя як викупну жертву, бо віра в Ісуса необхідна для порятунку людства.

1881 рік: Відмова від доктрини Трійці. Рассел перекрнував, що в доктрині Трійці «не було ні слова зі Святого Письма», щоб підтримати її. Він пояснив: «Ми розуміємо Святе Письмо, щоб вчити, що Святий Дух – це не окрема і окрема особистість, але що це божественний розум або вплив – рушійна сила Божества, що проявляється всюди і для будь-якої мети, по Його бажанням». 1887 рік – Новий Завіт, який Рассел стверджував з 1880 року, буде відкритий тільки після того, як останній з 144 000 помазаних християн буде взято на небеса, як було сказано, «тепер в силі». 1904 рік: Всесвітній спад в анархію і розпад людського правління, передбачений раніше в жовтні 1914 року, змінився на «після жовтня 1914 року». У 1907 році відбулася Інавгурація Нового Завіту, тобто «виключно прийдешнього століття». У 1914 році Свідків Єгови навчають, що тривалість кожного творчого «дня» Книги Буття визначена як рівно 7000 років. 1916 рік – час Армагеддону,

який, як раніше стверджувалося, почався в 1874 році і завершився в 1914 році, було змінено на 1914 рік [44, с.44-92].

У 1920 році відбулася коронація Ісуса Христа як царя Царства Божого, раніше 1878 р. змінилася 1914 р. 1922 рік: встановлення Царства Божого над землею, яке раніше, як очікувалося, призведе до руйнування людських урядів, і до кінця 1914 року «нове правління праведності» змінилося на невидиму подію на небі в 1914 році. У 1926 році впровадили ім'я – «Єгова», яке раніше практично не використовували в проповідях і на зборах. У 1927 році «відбулося» «Перше воскресіння» «сплячих святих», раніше 1878 р. змінилося на 1918 р. [96].

У 1928 році Святкування Різдва починають вважати «язичницьким походженням», на протидію тому, що раніше воно вважалося «даниною поваги» Христу та припинено його взагалі. 1930 рік вважається роком другого пришествя Христа або невидимою «присутністю» – раніше встановлене в 1874 році і підтверджене ще в 1929 році, змінено на 1914 рік. У 1931 році відбулося ухвалення назви «Свідків Єгови». 1932 рік – ідентифікація «Йонадав», класу людей, які відстоюють справедливість і які повинні бути збережені Богом через Армагедон, щоб знайти вічне життя на землі. Цей термін був узятий з оповідання в 4 Царств 10. У 1934 році «Вартова Башта» пояснила, що «Йонадава» переживають Армагеддон, живучи в «Місті-притулку», яке залишили члени Товариства Вартової Башти [96].

У 1935 році забороняється вживання тютюну співробітникам Вефіля (філії) і роз'їзним наглядачам, оскільки воно вважається «нечистим». У 1937 році Свідків Єгови із земною надією назвали «християнами». У 1939 році «вийшов» новий «закон»: Свідки Єгови в обов'язковому порядку повинні демонструвати повний нейтралітет в мирських справах [49].

1942 рік – заборона тютюну поширюється на всі призначені посади, такі як наглядачі зборів і слуги. 1945 рік: переливання крові заборонено. У 1951 році починають вважати «небажаними» святкування днів народження.

1961 рік: згоду на переливання крові було визнано правопорушенням, пов'язаним з виключенням із зібрання. Згода на трансплантацію людського органу вимагало особистого вирішення питання без критики. У 1967 році трансплантація людських органів прирівнюється до канібалізму, «практиці, огидною для всіх цивілізованих людей», і вважається процедурою, забороненою Богом [50].

У 1973 році заборонено вживання тютюну. Споживачів тютюну не можна приймати в хрещення, а хрещених Свідків виключати із зібрання, якщо вони продовжують палити після закінчення «розумного періоду часу, наприклад, шести місяців». 1981 рік: члени, які офіційно відмовляються від членства в групі (відмежовуються), повинні уникати так само, як виключених із зібрання Свідків [50].

У 2007 році знову відбувся вибір 144 000 «помазаників», який у 1935 році вважали завершеним, але зміненим на невизначений термін. У 2010 році «Це покоління» було перевизначено, з метою включити «інших помазаників, чий життя «перетинаються» з «помазаниками, які були поруч, коли знамення почало проявлятися в 1914 році». 2012 рік: «Вірний і мудрий раб», раніше визначався як синонім «помазаника» і представлений Керівною радою, перевизначений, щоб відноситися лише до Керівної ради. У 2014 році «Гог Магога», раніше названий Сатаною, перевизначений як невизначена «коаліція націй». 2015 рік: «Прибуття нареченого» в Матвія 25:10, яке раніше вважалося належати до 1919 року, змінилося часом суду в майбутньому. 2018: Храмове бачення у Єзекіїля, раніше порівнювали з шатром в Посланні до євреїв (яке Свідки Єгови називають «духовним храмом»), було перевизначено як більш загальне уявлення Божих норм поклоніння [96].

Таким чином, майже не досліджена психологами і соціологами конфесія Свідків Єгови характеризується унікальними властивостями, що відрізняють її від інших конфесій. Вона є реальним соціальним інститутом, що формує суспільну свідомість, і потребує в подальших наукових досліджень. Оскільки вчення Свідків Єгови засновані на надвичайно високій

моральності і найбільшому гуманізмі, її діяльність відіграє в суспільстві певну своєрідну роль. Розвиток віровчення Свідків Єгови вимагає поглибленого вивчення.

РОЗДІЛ 2. ГЛОБАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОСТІ: ЧИННИКИ, СУТЬ, ПОШУК

2.1. Актуальні проблеми екології

Протягом періоду людської діяльності в світі екологічні проблеми вставали на повний зріст і завжди вимагали прийняття невідкладних заходів щодо їх вирішення. Зрештою, людство в якійсь мірі навчилося їх долати з тим, щоб створювати найбільш сприятливі умови для проживання. Однак незважаючи на наукове забезпечення екологізації всіх сфер людського життя, багато з існуючих раніше екологічних проблем знову виникають та досі не знайшли достатньо повного наукового обґрунтування для їх запобігання. Екологічними проблемами сьогодення є: екологічні проблеми навколишнього природного середовища і в цілому природокористування, що вимагають уважного і невідкладного вирішення, оскільки людська діяльність, втрачаючи свою природність, все більше набуває соціального характеру.

Взаємодія людини і природи завжди залежала від стану навколишнього природного середовища. При слід пам'ятати, що глибинні процеси, які відбуваються в навколишньому природному середовищі, надають багатоаспектний за змістом і якістю вплив на все людське життя, перетворюючи його, змінюючи його характер і погляд на явища, що відбуваються в природі. Внаслідок цього навколишнє природне середовище піддається змінам не тільки з вини природних катастрофічних явищ, а й з вини безпосередньо людської діяльності, так, наприклад, здійснюється не зовсім розумна вирубка зелених насаджень, відбувається знищення трав'яного покриву без відповідних відновлювальних заходів, що в кінцевому підсумку призводить до збіднення навколишнього природного середовища. Крім цього, відбувається непродуктивне розміщення і використання побутових і промислових відходів, застосовуються неефективні заходи в боротьбі з вітровою та водною ерозією ґрунтів, опустелюванням посушливих земель,

що призводить до зменшення родючості ґрунтів, зниження рівня ґрунтових вод і в кінцевому підсумку до зміни клімату на відповідних територіях .

Всі ці негативні зміни в навколишньому природному середовищі мають прямий негативний вплив на природу самої людини та на її природний характер. Ці зміни є причиною виникнення нових хвороб, зміни генетичного фону людського організму тощо.

Сучасні вчені вважають, що людство вже живе в напівзруйнованому світі в умовах все зростаючої жорстокої екологічної кризи, яка перетворюється на кризу всієї цивілізації. Екологічну кризу ми можемо визначити як порушення рівноваги в екологічних системах і у відносинах людського суспільства з природою. Вона характеризується, зокрема, тим, що людина, суспільство і держава не здатні переломити тенденцію погіршення стану навколишнього середовища [65].

Найважливішими глобальними екологічними проблемами, що стоять перед сучасною людиною є:

1. Глобальне потепління – це, по суті, побічний процес існування величезної кількості людського населення. Говорячи максимально просто, це загальне підвищення температури нашої планети через дії людини (спалювання викопного палива, наприклад). Як наслідок – танення льодовиків, підвищення рівня моря, випадання аномальної кількості опадів, закислення океану.

2. Забруднення світового океану. Більше половини нашої планети (а якщо бути точніше, то 70%) – вода. Океан – головний фактор, що формує клімат на Землі: течії обумовлюють спеку або прохолоду, а випарена вода формує хмари і провокує опади [65].

Приблизно сто мільйонів людей живуть біля океану, тобто їхнє життя безпосередньо пов'язане з водоймами. Але насправді, світовий океан так чи інакше торкається життя кожного з нас: дощі та інші опади; доставка вантажів між континентами; риба та інші морепродукти, які ми щодня вживаємо в їжу. Однак зараз світовий океан знаходиться в небезпеці через

постійні техногенні катастрофи (аварії танкерів тощо), стічних вод і викидів в океан промислових відходів.

3. Руйнування озонового шару. Озон – одна зі складових стратосфери (шару атмосфери на висоті 12-50 кілометрів), що представляє собою одну з різновидів кисню. Для людини цінність озону полягає в тому, що він блокує частину ультрафіолетових променів, захищаючи все живе від прямого сонячного випромінювання [13, с.66-69].

Наша наука лише недавно дізналася про існування озону, хоча людство згубно впливало на озоновий шар століттями. Як результат – дірки в озоновому шарі через дефіцит речовини. Серед причин цього явища: Міжнародна космічна програма. Запуск ракет і супутників; авіапольоти на висоті від дванадцяти кілометрів і вище; промислові та побутові викиди фреону.

У вісімдесятих людство почало вживати перші заходи, щоб захистити і відновити озоновий шар. Екологічні програми почали прийматися на державному рівні, а світові некомерційні компанії розробляти проекти по захисту озонового шару. На жаль, подібні заходи, як правило, коштують дуже дорого і рідко знаходять повноцінне фінансування.

4. Забруднення повітря. Найбільш очевидна небезпека забруднення атмосфери – дефіцит чистого повітря, але не менш серйозна проблема – зміна клімату планети і подальші наслідки цього процесу. З головних елементів, що забруднюють атмосферу, можна виділити: викиди під час діяльності промислових підприємств; вихлопи автомобілів та іншого транспорту з двигуном внутрішнього згоряння; радіоактивні об'єкти; відходи (побутові і промислові). Крім того, ці фактори призводять до руйнування озонового шару – вже згаданої нами проблеми, яка загрожує глобальним потеплінням та іншими кліматичними змінами на нашій планеті [13, с.70-72].

5. Забруднення ґрунту. Ґрунт – ресурс, який відноситься до категорії невідновлюваних, в разі його втрати або деградації, ми не зможемо його відновити ніякими способами. Стан ґрунтів надає прямий вплив на їжу,

споживану нами, на воду, яку ми п'ємо, і на наше здоров'я – роботу внутрішніх органів і тривалість життя. Більше 90 відсотків всього, що ми вживаємо в їжу, вироблено завдяки ґрунту, прямо або побічно [13, с.73-74].

Серед причин забруднення ґрунтів: локалізовані звалища, які використовуються для утилізації харчових відходів, будматеріалів, матеріалів, що залишилися після ремонтних робіт; важка промисловість – металургійна і машинобудівна, діяльність якої має на увазі викид солей важких металів: берилію, миш'яку, ціанідів, кадмію, ртуті та свинцю; транспорт, що викидає в навколишнє середовище оксиди свинцю, азоту, вуглеводню; сільське господарство з використанням отрутохімікатів і мінеральних добрив.

6. Вирубка лісів і опустелювання. Як і океан, ліс – складна тендітна екосистема, що працює за власними законами і об'єднує в собі рослини, гриби, тварин і мікроорганізми, які всі разом впливають на клімат нашої планети, на якість питної води та повітря, яким ми дихаємо. Всього кілька тисячоліть тому значна частина поверхні Землі була покрита лісами. Але коли людина почала освоювати землю під свої потреби, виникла проблема опустошення лісів [65].

Так, ліс – поновлюваний ресурс, однак інтенсивність вирубки лісу в сучасному світі не співвідносна зі швидкістю його відновлення. До цього дня значні території після вирубки лісу або лісових пожеж стають пустелями, що веде не тільки до біологічних катастроф (знищення видів), а й до соціальних, в тому числі, до зникнення цілих етнічних груп.

7. Під терміном «кислотні дощі» наука має на увазі будь-які метеорологічні опади (в тому числі сніг і град), під час яких відбувається сильнокислотна реакція. Серед джерел цього явища – діяльність підприємств важкої промисловості (особливо металургійної), що викидає в атмосферу великий обсяг оксиду азоту і сірки. Крім того, до кислотних дощів призводить діяльність теплових електростанцій і вихлопного газу автомобілів [65].

Процес утворення таких дощів простий: коли в повітря потрапляють хлористий водень і оксиди азоту або сірки, вони вступають в реакцію з сонячним випромінюванням і краплями води, що витає в повітрі. В результаті утворюється кислота – сірчана, сірчиста, азотна або азотиста. Після цього кислота випадає на землю у вигляді опадів. Кислота може приймати форму дощу, снігу, граду, туману і наносити серйозної шкоди фауні та флорі регіону.

8. Зменшення природного біорізноманіття. На нашій планеті величезна кількість видів флори і фауни, що мешкає в різних регіонах і природних зонах. Це величезне різноманіття живого, представлене в нинішній точці історії, формувалося протягом кількох мільярдів років. Однак все з перерахованих вище екологічних катастроф провокує ще одну, масштабну і серйозну – скорочення біорізноманіття. За даними WWF, ми втрачаємо по три види щогодини. Якщо з цим нічого не робити, скоро ми назавжди втратимо той світ, який знаємо [65].

Існує кілька причин цієї проблеми, і, що характерно, кожна з них пов'язана з діяльністю людини: заліснення планети, вирубка дерев; розширення території населених пунктів, поява нових; шкідливі хімічні викиди в атмосферу; пристосування природних територій під сільськогосподарські потреби; використання хімічних реагентів в землеробстві; зростання населення планети, і, як наслідок, збільшення попиту на продовольство рослинного і тваринного походження; незаконне полювання, браконьєрство; екологічні, техногенні катастрофи [94].

Щоб уповільнити зникнення видів, некомерційні організації створюють природні парки і заповідники, в яких працюють фахівці, що стежать за тваринами і створюють сприятливі умови для їх життя і розмноження виду.

Отже, рух вперед, зміна світу і людини, її виробничої, трудової діяльності, способу життя, свідомості (в тому числі екологічної) – ось перспектива розширення екологічної проблеми, яка постала перед людством. Сучасна людина має розвивати гармонійні відносини з природою, розуміти

процеси її розвитку і розумно їх використовувати, сприяючи збагаченню, олюдненню, гуманізації природи. До основних екологічних проблем людства відносяться: масова вирубка лісів, забруднення атмосфери, глобальне потепління, руйнування озонового шару, забруднення океану та інших водних ресурсів планети, забруднення ґрунту, кислотні дощі.

2.2. Питання народонаселення та забезпечення харчуванням

На початку 2019 року, населення Землі становить близько 7,6 мільярдів чоловік. Це більше семи мільярдів шістсот мільйонів людей, яких потрібно годувати, одягати, тримати в теплі і комфортних умовах, розвивати і виховувати. Це число населення споживає ресурси, також виробляє величезну кількість відходів, і це число продовжує зростати. За оцінками ООН, до 2050 року населення світу досягне 9,8 мільярдів чоловік [64].

Протягом більшої частини нашого існування, людське населення росло дуже повільно. Людей стримували хвороби, коливання клімату та інші соціальні чинники. Людству знадобилося багато часу, щоб досягти чисельності в 1 мільярд осіб до 1804 року. З тих пір постійне поліпшення харчування, медицини і технологій призвело до рекордно швидкого зростання населення планети.

Вплив такої кількості людей на навколишнє середовище приймає дві основні форми:

- споживання ресурсів, таких як ліси, їжа, вода, повітря, викопне паливо і мінерали;
- відходи в результаті споживання, такі як забруднення повітря і води, токсичні матеріали і парникові гази [65].

Виникає застереження, що неконтрольоване зростання населення в кінцевому підсумку призведе до екологічної катастрофи. Це зрозумілий страх, навіть поверхневий огляд показує, що в міру зростання населення здоров'я нашого довкілля погіршується. Вплив стількох людей на планету призвів до того, що вчені створили новий неформальний термін для опису

нашого часу – епоха антропоцен. На відміну від попередніх геологічних епох, де різні геологічні та кліматичні процеси визначали часові періоди, пропонується антропоценовий період названий на честь домінуючого впливу людей і їх діяльності на навколишнє середовище. По суті, люди є новою глобальною геофізичною силою [70].

Світове населення збільшується приблизно на 80 мільйонів чоловік в рік. Збільшення чисельності населення нерівномірно розподілене по всій земній кулі. Висока чисельність населення є лише одним з багатьох факторів, що впливають на навколишнє середовище. За останні 50 років ми витратили більше ресурсів, ніж все людство до нас [70].

20-е століття бачило найбільше зростання світового населення в історії людства. Однак, хоча чисельність населення є частиною проблеми, сама проблема більш складна, ніж просто підрахунок кількості людей.

У задачі є більше факторів. По суті, саме те, що відбувається всередині груп населення – їх розподіл (щільність, моделі міграції та урбанізація), їх склад (вік, стать і рівень доходів) і що найбільш важливо, їх моделі споживання, – рівні, а то й більш важливі, ніж просто цифра чисельності населення. Зосередження уваги виключно на цифрі чисельності, приховує багатогранні відносини між людьми і навколишнім середовищем.

Не дивно, що в міру того, як населення світу продовжує зростати, стає очевидним можливість виснаження найважливіших глобальних ресурсів, таких як питна вода, родючі землі, ліси і тваринна фауна. Тут не потрібно бути математиком, щоб зрозуміти, що в цілому більше людей використовують більше ресурсів і створюють більше відходів.

Шляхи поширення населення по всій Землі, впливають на навколишнє середовище. У країнах, що розвиваються, як правило, рівень народжуваності вище через бідність і менший доступ до планування сім'ї та освіти, в той час як в розвинених країнах рівень народжуваності нижче. У 2019 році 80 % населення світу живуть в менш розвинених країнах. Ці швидко зростаючі

групи населення можуть надавати великий вплив на місцеве навколишнє середовище [65].

Також майже в кожній країні, люди стають більш урбанізованими. У 1960 році в містах проживало менше третини населення світу. До 2014 року цей показник становив 54 %, а до 2050 року прогнозується зростання до 66 % [66].

Люди завжди переміщалися по всьому світу. Проте, державна політика, конфлікти, екологічні проблеми і кризи можуть посилити ці міграції, завдаючи короткостроковий або довгостроковий збиток навколишньому середовищу. Наприклад, з 2011 року через проблеми на Близькому Сході, кілька мільйонів біженців покинули країни, включаючи Сирію, Ірак і Афганістан. Такі масові переміщення призводять до розвитку величезних таборів біженців, які погано впливають на водопостачання, земельні ділянки (наприклад, вирубка дерев для палива) і забруднюють навколишнє середовище (відсутність каналізаційних систем).

Віковий склад населення також може впливати на навколишнє середовище. В даний час в світі проживає як найбільша частка молодих людей (до 24 років), так і найбільший відсоток людей похилого віку в історії. Оскільки молоді люди частіше мігрують, це призводить до посилення екологічних проблем в містах, які були розглянуті вище [3, с.19-25].

Очікувана тривалість життя збільшилася приблизно на 20 років з 1960 року. Хоча це тріумф для людства і безумовно, велике досягнення, але з точки зору планети, це всього лише ще один орган, який продовжує споживати ресурси і виробляти відходи на 40 відсотків довше, ніж в минулому [65].

Старіння населення є ще одним елементом багатогранних наслідків, який і створює власні проблеми. Наприклад, в період з 1970 по 2006 рік частка людей старше 65 років в Японії зросла з 7 до понад 20 відсотків населення. Це має величезне значення для робочої сили, а також державних витрат на пенсії і охорону здоров'я [65].

Хоча злидні і погіршення стану навколишнього середовища тісно пов'язані між собою, ще більш серйозну заклопотаність викликають нестійкі моделі споживання і виробництва, перш за все в розвинених країнах. Для багатьох, особливо в промислово розвинених країнах, споживання товарів і ресурсів є лише частиною життя і культури, чому сприяють не тільки рекламодавці, а й уряд, який бажає постійно розвивати свою економіку. З культурної точки зору, вважається нормою купувати і споживати, постійно прагнути мати більший будинок або більш швидкий автомобіль, і все це часто рекламується як ознака успіху. Брати участь в культурі споживання і цінувати матеріальні цінності – це добре, але в надлишку це завдає шкоди як планеті, так і нашому емоційному благополуччю.

Вплив на навколишнє середовище всього цього споживання величезний. Масове виробництво товарів, багато з яких не потрібні для комфортного життя, використовує велику кількість енергії, створює надмірне забруднення і виробляє величезну кількість відходів [65].

Збільшення витрат енергії, зростання населення Землі та необхідність перерозподілу світових енергетичних і продовольчих ресурсів – ось головні причини цієї тенденції.

Футурологи сподіваються, що всі глобальні зміни відбудуться в межах певного континууму. Загалом це допоможе уникнути сильних потрясінь і зберегти суспільні підвалини. Людство здійснить перехід до інформаційної ери, до інших джерел енергії, до передових електронних систем, зіткнеться з різким збільшенням чисельності населення, новими взаємовідносинами в суспільстві. Та все ж йому вдасться зберегти стабільність. Це не означає, що не буде конфліктів і спалахів насилля, однак в цілому повсякденне життя людей не порушиться. Звичайно, то там, то тут загальне ускладнення може призвести до того, що на певний момент система вийде з-під контролю [37].

Що стосується забезпечення харчуванням, то тут варто виділити такі аспекти:

Виробництво зерна. З 1950 по 1984 рік зростання світового урожаю зерна приблизно відповідав зростанню населення. Але пізніше валовий збір почав зменшуватися, і, за даними міністерства сільського господарства США, кількість зерна, що припадає на душу населення, вже зменшилась на 7 % (темп зниження – 0,5 % на рік). Тепер, коли освоєння нових орних земель практично припинилося, подальше зростання виробництва зерна може забезпечуватися майже винятково за рахунок підвищення родючості ґрунтів. На жаль, робити це стає все складніше. Завдання хліборобів усього світу – зупинити зниження виробництва, причому тоді, коли кількість родючих земель на душу населення скорочується, як і об'єми води, що використовується для іригації, а відведення земель під внесення нових добрив також зменшується з кожним роком [37, с.34-37].

Орні землі. З середини століття територія вирощення зернових культур, якими загалом і зайняті всі орні землі, скоротилася на 19 %, тоді як кількість жителів Землі зросла на 132 %. Зростання населення негативно позначається на сільськогосподарських територіях, скорочує їх продуктивність та навіть зовсім виводить їх з обігу. Оскільки площа орних земель на душу населення скорочується, все більше країн опиняється перед загрозою неможливості самим забезпечити себе продуктами харчування. Ця тенденція проглядається на прикладі чотирьох великих країн з найбільшим приростом населення. Пакистан, Іран, Нігерія та Ефіопія, скоротивши орні землі в перерахунку на душу населення на 40 – 50 % у період з 1960 по 1998 рік, до 2050 року можуть отримати подальше скорочення ще на 60 – 70 % (причому, це обережна оцінка, яка не передбачає подальшого виведення з обігу сільськогосподарських земель). В результаті в чотирьох країнах із загальною кількістю населення понад мільярд чоловік може виявитися по 300-600 квадратних метрів орних земель на особу – менше чверті площі, яка припадала на одну людину 1950 року [37, с.38-44].

Питна вода. Зростаюча нестача запасів питної води може стати найсерйознішою проблемою сучасності. Населення зростає, кількість води на

людину зменшується. Доказ – пересихання річок і зниження рівня ґрунтових вод. Такі ріки, як Ніл, Жовта, Колорадо, доносять до морів усе менше води. Рівень ґрунтових вод зараз знижується на всіх континентах, включно з головними регіонами, де виробляються продукти харчування. Водоносні шари знижуються на Великих рівнинах американського Півдня, на Північній китайській рівнині, найбільшій частині території Індії. За прогнозами Міжнародного інституту водного господарства, до 2025 року мільярд людей житиме в країнах, що відчують гостру нестачу питної води. Аби задовольнити побутові і промислові потреби, ці країни будуть змушені скоротити об'єми води, що використовується в сільському господарстві. Індія і Китай – країни, які мають найбільші у світі площі зрошуваних земель, будуть змушені скорочувати масштаби іригації [37, с.45-47].

Океанічне рибальство. З 1950 року відбулося п'ятиразове зростання світових апетитів, що призвело до повного виснаження рибних запасів Світового океану. Біологи говорять, що океан не зможе забезпечити вилов понад 93 мільйони тонн щорічно (нині це норма). Показово, що з 15 найбільших світових районів рибальства 11 занепали. Вилов атлантичної тріски, одного з найважливіших продуктів харчування західних європейців, після свого піку, який припав на 1968 рік, скоротився на 70 %. Погोलів'я голубого тунця в західній Атлантиці, порівняно з 1970 роком, скоротилося на 80 %. За повного виснаження рибних ресурсів Світового океану подальше задоволення зростаючих потреб людства в морепродуктах може забезпечуватися тільки за рахунок розвитку рибальства. Але як тільки світ для задоволення своїх потреб у продуктах харчування повернеться обличчям до аквакультури, риба, як і домашня худоба і птиця, опиниться в стані конкурентної боротьби за корми [51, с.48-53].

Виробництво м'яса. Коли в традиційно бідних країнах починають зростати доходи, люди, в першу чергу, прагнуть поліпшити своє харчування за рахунок споживання м'ясних продуктів. Світовий рівень виробництва м'яса з 1950 року зріс майже удвічі. Це збільшення спостерігалось в

індустріально розвинених країнах Заходу і Японії, але в останні десятиліття воно помітно зросло і в країнах Східної Азії, Близького і Середнього Сходу, Латинської Америки. Яловичина, свинина, птиця становлять основу світового споживання. З усього світового врожаю зерна, зібраного 1998 року, близько 37 % пішло на корм худобі і птиці, які дають не тільки м'ясо, але й молоко та яйця. На сьогодні запас кормового зерна – головний продуктовий резерв на випадок браку продовольства. За прогнозом загальний обсяг споживання м'яса зросте з 211 мільйонів тонн 1997 року до 513 мільйонів тонн 2050 року, що значно посилить напругу у сфері виробництва зерна [50, с.55-58].

Отже, проблема населення та забезпечення харчуванням все більш гостро постає перед сучасним світом. Численність людей зростає, що призводить до забруднення навколишнього середовища та втрат ресурсних факторів, звідси і зменшення можливостей забезпечити все людство найнеобхіднішим, в тому числі і продуктами харчування та питною водою. З більш ніж 7,6 мільярдів людей на планеті, легко припустити, що хтось візьме і вирішить проблему населення і навколишнього середовища. Проте, це проблема, яка зачіпає всіх нас, і для її вирішення потрібні об'єднані і скоординовані зусилля – від окремих осіб до організацій, спільнот і урядів.

2.3. Питання війни та миру

Війни забрали сотні мільйонів людських життів і зруйнували долі ще більшого числа людей. Абсолютно мирних років на планеті було небагато – всього лише кілька відсотків загальної тривалості осяжної історії. Незважаючи на уявлення про те, що прогрес робить людство більш цивілізованим, а конфліктність у відносинах між соціальними групами з часом пом'якшується, число воєн в історії ніколи не знижувався. Соціолог Питирим Олександрович Сорокін вивів «індекс інтенсивності воєн» (заснований на їх тривалості та масштабності, кількості убитих і поранених),

показавши, що з XII і до початку XX століття інтенсивність воєнних дій збільшилася майже в 200 разів [19, с.67-74].

У XX столітті пройшли дві світові війни, в яких брало участь більшість країн світу; число жертв в цих війнах було значно більше, ніж у всіх попередніх конфліктах. Така масштабність стала основною причиною перетворення війни з локальної проблеми кількох конфліктуючих країн в глобальну проблему.

Другою важливою причиною глобалізації проблеми війни стало створення ядерного озброєння. Після того як США в 1945 році застосували атомну зброю проти населення Японії, стало ясно, що людство має військово-технічну міць, здатну за короткий час знищити населення всієї планети [65].

Не менш небезпечна сучасна біологічна та хімічна зброя, ще більш масштабними можуть стати наслідки використання космосу у військових цілях. Крім того, війна посилює наслідки інших глобальних проблем. Так, нарощування озброєнь не дозволяє багатьом країнам вкладати кошти в подолання бідності і відсталості, а зброя масового ураження стала важливим фактором негативного впливу на навколишнє середовище (і безпосередньо в під час військових дій, і як наслідок проблем з її зберіганням та утилізацією). У таких умовах будь-яка мілітаристська пропаганда, навіть та, яка оперує гаслами про священність війни, становить загрозу для майбутнього людства в цілому.

Все більш очевидно, що в XXI столітті конфлікти повинні вирішуватися переважно мирним шляхом: будь-яка масштабна війна сучасності потенційно може запустити механізми, здатні привести до знищення всього населення Землі.

Хоча цінність світу стає загальноновизнаною тільки зараз, проблема мирного співіснування держав була ідеалом для багатьох філософів. В епоху Відродження Еразм Роттердамський писав, що тільки світ сприяє розкриттю сутності людини, війна ж спотворює її. Війна – першопричина всіх бід і зол,

бездонний океан, що поглинає все без винятку. Через війни все квітуче загниває, все здорове гине, все міцне руйнується, все прекрасне і корисне знищується, все солодке стає гірким [4].

Важливу роль у становленні філософії мирного співіснування держав зіграв трактат Іммануїла Канта «До вічного миру», де філософ писав про те, що вічний світ – об'єктивна історична неминучість [5]. Самі війни, все більш масштабні і кровопролитні, врешті-решт підштовхнуть народи до пошуку порятунку від взаємного знищення, яке можливе лише в мирному союзі держав. Альтернативою такому вічному миру виступає винищувальна війна і наступний «вічний мир на гігантському цвинтарі людства» [5]. Саме теорії Канта і його послідовників, а також практичні наслідки Другої світової війни стали основою для створення Організації Об'єднаних Націй.

Ідеї, згідно з якими війна повинна бути навечно усунена з історії людства, є основою пацифізму – доктрини, яка закликає до повної відмови від воєн. Іншим теоретичним підґрунтям пацифізму стала філософія ненасилля, яка закликає до відмови від насильства взагалі і висхідна до ідей деяких релігійних навчань і праць Льва Миколайовича Толстого [19, с.155-156].

Пацифісти засуджують війни як такі, а справедливість у відносинах між державами, на їхню думку, повинна досягатися шляхом переговорів – без застосування військової сили і будь-якого фізичного впливу.

Ідеї пацифізму досить привабливі – тільки вічний мир служить реальною гарантією від самознищення людства в майбутніх війнах. Знайти альтернативу пацифізму досить складно, і можна сподіватися, що в майбутньому ця доктрина стане загальновизнаною. Однак, як зазначає Джон Ролз, пацифізм «працює» тільки в рамках ідеальної теорії, в умовах союзу «добропорядних народів», тобто народів неагресивних, які визнають міжнародні договори і права людини. Якщо відбувається явна агресія державою, готовою до геноциду, пацифізм і пасивне непротивлення жертви тільки погіршать ситуацію [13].

Якщо існують такі «народи-ізгої», то, по Ролз, необхідна більш реалістична, неідеальна теорія, що враховує можливість і регламентує хід справедливої війни. «Теорія справедливої війни» ґрунтується на ряді філософських ідей – від античних і середньовічних до сучасних та включає в себе два види принципів: *Jus ad bellum* (принципи вступу у війну) і *Jus in bello* (принципи ведення війни) [13].

Дотримання даної теорії здатне значно обмежити насильство в існуючих війнах, що вже робить її виправданою. Проте, кажучи про війну як про глобальну проблему, потрібно визнати, що ця теорія тільки сурогатний засіб пом'якшення конфронтації, а «необхідне» ще не означає «моральне». Реальні умови виживання людства в майбутньому – роззброєння, розвиток міждержавного діалогу та співпраці і створення світу без війн.

Однак глобальна проблема світових воїн сьогодні йде на другий план у порівнянні з загрозою тероризму. Тероризм можна визначити як протизаконні публічні дії, спрямовані на залякування населення заради досягнення політичних цілей. Тероризм одночасно є і слабкість сильних, оскільки складноорганізоване суспільство розвинених країн чутливе до будь-яких проявів дестабілізуючого насильства, і сила слабких, так як тероризм є єдиним засобом бідних і пригноблених груп протистояти тим, хто володіє переважною силовим перевагою [67].

Самюель Хантінгтон – американський політолог, який висунув ідею, згідно якої найважливішою причиною зростання терористичної загрози є зіткнення цивілізацій, тобто якісь культурні суперечності, зокрема виражені в мові, історії, релігії, звичаях, соціальних інститутах. Людям особливо важливі не економічні інтереси або політична ідеологія: віра і сім'я, кров і легенди – ось з чим ідентифікують себе люди, ось заради чого вони будуть боротися і вмирати.

Жан Бодрійяр вбачає причини тероризму не в протиріччях різних культур, а у внутрішній суперечливості самої системи панування, яка претендує на монополізм. Тероризм, на думку Бодрійяра, – закономірна

хвороба занадто сильною безальтернативної влади [63]. Який шлях, крім терористичного, можна було обрати для зміни стану речей в ситуації монополізації світової влади, в ситуації такого приємного зосередження всіх функцій в руках технократичної машинерії і при повному односторонності? Система сама створила об'єктивні умови для нанесення удару по собі. Проте більшість філософів згодні з тим, що виключно заборонні, поліцейські заходи не здатні вирішити проблему тероризму.

Тероризм – показник кризового стану в різних сферах сучасного суспільства, і впоратися з ним можна тільки комплексними заходами, спрямованими на оздоровлення ситуації в конкретних соціальних сферах (культурних, релігійних, економічних, політичних тощо) [43]. Наприклад, ліквідація бідності в країнах, що розвиваються, регіонах планети здатна значно зменшити живильне середовище для розвитку ідей тероризму.

Демографічно-структурна теорія враховує найрізноманітніші чинники, що впливають на зміну чисельності населення: клімат, епідемії, військові революції, що дають можливість за допомогою більш досконалої зброї вести успішні завоювання інших народів, процеси модернізації тощо. Але визначальним фактором залишається можливість збереження екологічної ніші для виробництва достатньої кількості засобів існування. У міру підвищення рівня економічного розвитку ці можливості розширюються, але не так швидко, як йде збільшення чисельності населення. Дане протиріччя, помічене свого часу Т. Мальтусом, яке він трактує як називаючий цілий спектр соціальних конфліктів, що виливаються в війни. Звичайно, держави нерідко вживають спроби вирішити свої проблеми за рахунок територій сусідів, але можливості тут невеликі, так як в ході колишніх, зазвичай частих, воєн все, що можна було легко захопити, вже захоплено і подальші придбання майже неможливі. Тому залишається шлях внутрішньої трансформації соціальної структури суспільства, яка йде з використанням як мирних засобів, так і збройного насильства [74].

У другій половині XX столітті вперше в історії цивілізації був досягнутий такий рівень розвитку засобів знищення, розвитку військової техніки, накопичені такі величезні формати, обсяги і запаси зброї глобальної руйнівної сили, які можуть поставити людство на грань самознищення. Поява нових форм суперництва і жорсткої конкуренції між державами приймає форми протиборства [67].

У сучасних умовах спостерігається зміна самої природи війни: приздійсненні експансії не відбувається окупації території іншої країни, та протистояння одна одній ворожих армій. Для розкриття трансформованої суті війни в сучасній цивілізації ряд авторів апелює до поняття консцієнтальної, тобто цивілізаційної, психологічної, інформаційної війни. Під консцієнтальною війною розуміється війна психологічна за формою, цивілізаційна за змістом та інформаційна за коштами, в якій об'єктом руйнування і перетворення є ціннісні установки народонаселення супротивника [74].

Об'єктом руйнування війни такого роду є руйнування цивілізаційних основ народу противника. Спроба створити «теорію абсолютної війни» і розкрити її справжню природу робиться з давніх-давен.

Таким чином, війна як суспільно-політичне явище в сучасних геополітичних умовах радикально змінила свою природу і сутність. Збройне насильство сьогодні перестало бути головною ознакою війни. Минуле XX століття стало апофеозом воєн, дві з яких придбали світової характер. Ніколи раніше в історії людства у війні не брало участь стільки держав і не гинуло стільки людей, не було стільки руйнувань і жертв. Але саме в XX столітті виникли сили, і розробилися засоби, здатні запобігти можливості виникнення нової світової війни.

Назріваючий глобальний конфлікт має складний багаторівневий характер і відображає протиріччя не тільки наших днів, але, схоже, і всієї історії людства. З одного боку, ми спостерігаємо переповнення глобальної екологічної ніші людства, що сама по собі несе загрозу всіляких сутичок і

воєн, з іншого – відбувається зміна провідної ролі культурно-цивілізаційних полюсів від західного до східного. Одночасно має місце поглиблення кризи патріархату, чревате руйнуванням всієї сучасної світової системи, самих її основ.

Мрія людства про вічний мир поки так і залишається мрією. Війни не припиняються. Але, схоже, в історії немає нічого зайвого. При всіх лихах, якими супроводжуються війни, це один із способів історичного руху людей, речей, знань. Діалектичний зв'язок зняття і зброї через розвиток наукового і технічного прогресу в кінцевому підсумку привів до того, що ракетна і ядерна зброя як найвища точка розвитку озброєнь зіграли роль зняття проникнення людини в макро та мікросвіт. Здавалося б, шляхи для подальшого, тепер уже мирного, розвитку відкриті.

Ще не пішли в минуле пропагандистські, інформаційні, психологічні війни. Удосконалюються і з'являються нові засоби відповідного впливу на людину. Цей витончений арсенал насильства має чималі шанси увійти в майбутнє, де у регульованому світі буде використовуватися, щоб позбавити людину свободи і утримувати її в такому стані, тільки більш тонкими, ніж раніше, засобами, а війна м'язів перейде в війну, атакуючу свідомість і психіку людей. Треба думати і шукати шляхи, як уникнути цих небезпек, контури яких проглядаються вже в наші дні.

РОЗДІЛ 3. ІНТЕРПРЕТАЦІЯ СВІДКІВ ЄГОВИ НАЙГОСТРІШИХ ПРОБЛЕМ СУЧАСНОСТІ ТА ЗАСОБІВ ЇХ ПОДОЛАННЯ

3.1. Екологія

Сучасні екологічні проблеми та нагальна необхідність їх вирішення призводять до постановки питання про важливість взаємодії екологічної та релігійної свідомості, їх інтеграції. Можливість «включення» релігії в справу охорони природи з другої половини ХХ ст. стала відзначатися багатьма представниками природоохоронного руху. Так, У. Дуглас вважав, що природоохоронне законодавство буде ефективним і принесе свої результати, якщо «справа охорони природи» перетвориться в релігію. Вони наводили навіть оцінки деяких світових релігій і їх ролі в становленні бережливого ставлення людини до природи.

В ході аналізу екологічних проблем людства нами було відібрано деякі релігійні матеріали проповідей або пізнавальної літератури видання «Вартова Башта» і «Пробудись», яку пропонують Свідки Єгови.

«Вартова Башта» – релігійний журнал Свідків Єгови, який видається та поширюється ними з липня 1879 року. «Пробудись» – релігійний журнал Свідків Єгови, який видається та поширюється з 1919 року [96].

Свідки Єгови розуміють проблему та причини екологічної кризи, як «гріхопадіння» першої людини. «Гріх, який увійшов у світ, виявився катастрофічним не тільки для людини, але і для екологічного середовища». Вони вважають, що після ж гріхопадіння життя природи засмутилося і стало для людини ворожим [96].

Визнаючи, що «гріх» значно ускладнив початковий шлях взаємодії людини і природи, Свідки Єгови пов'язують негативні наслідки впливу людини на природу безпосередньо з відступом людини від справді християнських і божих принципів [88].

Пов'язуючи це Свідки Єгови також здійснюють загальні заклики про необхідність вдосконалення релігійно-моральних відносин, але водночас

вони висувають як одне з конкретних вимог для подолання екологічної кризи – принцип «аскетизму» по відношенню до природи. Екологічні проблеми вони зводять до моральних проблем. Керуючись цим принципом вони бачать таке ж рішення їх, вважаючи, що «лише першість етики перед технікою може сприяти вирішенню екологічних проблем та справжнього прогресу». Найголовніше у рішенні екологічних проблем на думку Свідків Єгови – це формування та усвідомленню кожною людиною «соціальної відповідальності» [86].

Свідки Єгови проблеми та перспективи екології досліджують та описують дуже різноманітно, наприклад у їх виданнях є судження на тему забруднення, кислотних дощів, глобального потепління, вимирання, вирубки та охорони лісів, охорони природи тощо.

Першим чином стосовно забруднення природи Свідки Єгови покладають відповідальність на людину, тобто християнина. Наприклад у виданні «Пробудись» за 1996 рік у розділі «Ідеальне розв'язання проблеми» [79], вони осмислюють думки та припущення деяких учених, які в свою чергу доводять, що існує зв'язок між забруднювачами повітря у вихлопах автомобілів та нищенням лісів. Це спонукало одного небайдужого читача написати до Товариства Вартової башти листа із запитанням, чи з огляду на ці факти було б правильно християнам водити машини. Він цікавився, чи це не буде прямою зневагою до Єгови.

Товариство відповіло на той лист так: «Свідки Єгови здійснюють вірне та беззаперечне дотримання усіх законів охорони довкілля, запроваджених урядовими керівниками для зниження забруднення (Римлян 13:1, 7; Тита 3:1). Проте те, що уряд не вимагає – це справа сумління кожної людини. Якщо людина вирішила не їздити на автомобілі – це бузумовно її особиста справа. Проте на 8 сторінці видання «Пробудись!» показано ставлення певних людей: «Багато хто працює над собою, аби зменшити забруднення повітря. Такі люди їздять на авто повільніше, здійснюють менше подорожей,

їдуть на роботу разом, заправляють автівки безсвинцевим бензином та додержуються законів, які захищають природу від забруднення» [54].

Ця відповідь несе в собі християнську рівновагу. Спостерігається стійка тенденція зростання чисельності автотранспортних засобів особистого користування. Транспортна інфраструктура, безпосередньо сам транспорт збільшують шкідливі навантаження на навколишнє середовище і людину забруднюючи повітря та руйнуючи ландшафти.

Близько 1/3 всіх викидів в світі вуглеводнів і органічних речовин походять від транспорту. Вуглеводні реагують з азотом атмосфери і збільшується сонячна радіація, яка породжує інші шкідливі наслідки. Головний ризик для довкілля – окис азоту. Окис азоту утворюється в двигуні при нагріванні повітря. Кількість окису азоту, який утворився залежить від температури: чим вища температура в двигуні, тим більше окису азоту утворюється. Більше 80% окису азоту виходить в оксиді типу NO. Окис азоту самотійно в повітрі перетворюється на двоокис азоту NO₂. NO₂ сам перетворюється в кислотний азот, який реагує з вологою в атмосфері, викликаючи утворення кислотних дощів. Тільки один дорожній транспортування виробляє до 51% викидів окису азоту. Так само літаки й потяги (фактично майже усі сучасні засоби пересування) забруднюють довкілля [65].

«Вартова башта» за 1 січня 1993 року на сторінці 31 обговорювала це питання: «Ми, Свідки Єгови, глибоко турбуємося багатьма екологічними проблемами, які сьогодні приносять шкоду нашому земному помешканню. Ми усвідомлюємо глибше, ніж більшість людей, що Земля була створена, щоб бути чистим, здоровим домом досконалої людської родини» [54]. Отже, Свідки Єгови вважають, що правильним є рішення докладати зусиль, щоб люди без потреби не збільшували занецищення планети. Але варто звертати увагу на слово «розсудливих». Божі люди не повинні бути байдужими до справ екології. У зв'язку з екологічними, а також санітарними цілями за

давніх часів Єгова вимагав, щоб його люди вживали заходів для прибирання відходів (Повторення Закону 23:10—15).

Свідки Єгови стверджують, що людина змінює навколишній світ відповідно до свого внутрішнього світу, а тому перетворення природи має починатися з подолання духовної кризи людства [79]. Реальною альтернативою споживанню є християнський спосіб життя. Свідки Єгови намагаються вчити виховувати в людях помірність і стриманість в задоволенні життєвих потреб, відповідальність за свої дії, відмову від надмірностей, у тому числі від недбайливого використання продуктів харчування, повагу до потреб інших людей, розуміння важливості духовних цінностей для кожної людини. Слід заохочувати у вихованні дітей і молоді в дух відповідальності за стан природи.

У публікації «Ідеальне розв’язання проблеми» в журналі «Пробудись» Свідки Єгови пропонують таке розв’язання проблеми забруднення екології:

- При можливості ходити пішки або їздити велосипедом;
- В автомобілі їздити з пасажирами, а не одному;
- Не здійснювати даремні поїздки автомобілем;
- Водити автомобіль з гранично допустимою швидкістю;
- Маючи можливість, заправляти автомобіль якісним паливом;
- Під час зупинок вимикати двигун;
- Пам’ятати, що природа – це наш дім і не смітити;
- Максимально можливо берегти ресурси природи;
- Користуватися екологічно чистими допоміжними засобами (пакетами, посудом тощо);
- Пам’ятати, що природа жива і вона є Бог, бо дає нам життя [79].

«Вартова Башта» за 1995 рік публікує матеріал «Страх: звичайний нині, але не вічний!» [61], де йдеться про загрозу забруднення екології людству. В кінці XX – на початку XXI століття людство зіштовхнулося з

серйозними проблемами практично повсюдного забруднення навколишнього середовища. В даний час в Україні у більшості промислових центрів склалася надзвичайна екологічна обстановка, більше 100 млн. людей проживає в несприятливих для життя санітарно-гігієнічних умовах.

В публікації йдеться про те, що проблема оздоровлення навколишнього середовища переросла з національної до міжнародної і стала предметом постійної уваги Організації Об'єднаних націй. Як повідомляє нам ВООЗ, 20-30% здоров'я населення залежить від вирішення екологічних проблем [64]. Найбільшу ланку в охороні навколишнього середовища посідає боротьба з забрудненням атмосферного повітря, яке є зростаючою загрозою для здоров'я та добробуту населення.

Варто зробити висновок, що найбільша кількість забруднювачів потрапляє в організм людини саме через легені. Більшість дослідників підтверджує цю думку тим, що щодня з 15 кг вдихуваного повітря в організм людини проникає більше шкідливих речовин, ніж з водою чи з їжею; з брудних рук або через шкіру. При цьому інгаляційний шлях надходження забруднювачів в організм є ще й найбільш небезпечним. В силу того, що:

- повітря забруднене величезним асортиментом шкідливих речовин, деякі з яких можуть підсилювати шкідливий вплив один одного;
- забруднення, потрапляючи в організм через дихальні шляхи, минають такий захисний біохімічний бар'єр як печінка – в результаті їх токсичний вплив виявляється в 100 разів сильніше впливу забруднювачів, що проникають через шлунково-кишковий тракт;
- засвоюваність шкідливих речовин, що надходять в організм через легені, набагато вища, ніж забруднювачів, що проникають з їжею і водою;
- від атмосферних забруднювачів важко сховатися: вони впливають на здоров'я людини 24 години на добу 365 днів у році [65].

Як подано в статті, так само і вважає більшість дослідників, ООН, що основними причинами смертей, які викликані забрудненням

атмосферного повітря є – рак, збій роботи імунної системи людини, вроджені патології [61].

Наприклад, коли людина вдихає повітря з продуктами горіння (розріджений вихлоп дизельного двигуна), – збільшує ризик отримати ішемічну хворобу серця. Викиди чорного диму і діоксиду підприємствами та автомобілями – підвищують ризик ранньої смерті. Навіть порівняти низьку концентрацію цих речовин в атмосфері, які всерівно викликають від 4 до 22 відсотків смертей до сорока років.

Свідки Єгови тракують цей розрахунок волею Єгови, проте перш ніж розглянути, як Єгова його виконує, варто дослідити перебіг людської історії. Наактування заподіяння людиною лиха призводить до засмучення: вирубування лісів, яке нищить все живе, флору та фауну; кислотні дощі; ядерні відходи, токсичні хімпродукти та викид неочищених стічних вод; бездумне та легковажне використання гербіцидів та пестицидів; редукція захисного озонового шару.

У своїх інтерпретаціях проблем екології, катаклізмів, стихійних бід (які є наслідками глобальних проблем екології) Свідки Єгови говорять, що гріх зіпсував і осквернив землю. Але навіть в цьому жалюгідному стані природа зберегла багато чудових рис. Чому Єгова не одягнув землю в коричневий або сірий колір? Він обрав найбільш спокійний колір, найбільш приємний для почуттів. Як радує серце і освіжає стомлений дух погляд на землю, прикрашену живою зеленню! Кожен паросток трави, кожна брунька або квітка є запорукою любові Божої і повинна дати нам урок віри і надії [61].

«Природа постійно звертається до нас на особливій мові. Відкрите серце може захоплюватися любов'ю і Славою Божою, що виявляється в творіннях Його рук. Уважне вухо може чути і розуміти те, що Бог говорить через звуки природи. Для нас є багато уроків в сонячному промінні і в предметах природи, які Бог залишив нам. Зелені поля, високі дерева, квіти, хмари, сонце, місяць і зірки на небесах – всі вони привертають нашу увагу і наводять на роздуми» [61].

Люди в гонитві за штучним блиском, за грошима, цінними картинами, меблями і одягом, не прислухаються до голосу Божественного Вчителя. Він вказує нам на польові квіти, чиє оздоблення не може відтворити людську майстерність [61].

Чому Бог допускає землетруси, урагани, цунамі, тайфуни, зсуви та інші стихійні лиха? Руйнівні цунамі в Азії в 2004 та 2011 роках, ураган «Катріна» в південно-східній частині Сполучених Штатів Америки в 2005-му, зсуви на Філіппінах в 2006-му, землетрус на Гаїті в 2010-му змусили багатьох людей засумніватися в Божій доброті. Сумно, що стихійні лиха часто називаються справами Бога, але рідко хто дякує Йому за сприятливі роки, десятиліття або навіть століття. Бог створив весь Всесвіт і закони природи (Буття 1: 1). Більшість стихійних лих є наслідком цих законів. Урагани, тайфуни і смерчі є результатами різних погодних явищ. Землетруси відбуваються в результаті змін земної кори. Цунамі викликані підводними землетрусами – пояснюють Свідки Єгови у статті.

Свідки Єгови нагадують, що Бог має владу над усією природою. Чи міг Бог запобігти стихійні лиха? Вони відповідають, що безсумнівно, так. Чи надає Бог іноді вплив на погоду? Відповідь: так. У книзі Числа 16: 30-34 також повідомляється, що Бог іноді посиляє стихійні лиха як покарання за гріх. Книга Одкровення описує багато подій, які можна було б точно назвати стихійними лихами (Одкровення, глави 6, 8 і 16). Чи є кожне стихійне лихо покаранням від Бога? Абсолютно ні.

Точно так само Свідки Єгови вважають, що, як Бог дозволяє злим людям здійснювати погані вчинки, Він дозволяє землі показувати наслідки гріха в творінні. Римлянам 8: 19-21 говорить нам: «Адже все світобудову з нетерпінням чекає, коли Бог відкрито явить Своїх синів (воно не виконує свого призначення не з власної вини, а тому що така була воля Бога), в надії на те, що воно, саме світобудова, стане вільним від рабства у загибелі і розділить свободу і славу дітей Божих». Гріхопадіння людства вплинуло на

все, в тому числі і на світ, в якому ми живемо. Гріх є кінцевою причиною стихійних лих, так само як і причиною смерті, хвороб та страждань [61].

Ми можемо зрозуміти, чому відбуваються стихійні лиха та занепад екології. Але ми не розуміємо, чому Бог дозволяє їм відбуватися. Чому Бог дозволив урагану «Катріна» зруйнувати будинки сотень тисяч людей? Такі події потрясають нашу впевненість в цьому житті і змушують задуматися про вічність, – пояснюють Свідки Єгови, посилаючись на вчення багатьох дослідників.

У 2005 році «Пробудись» публікує статтю «Види, яким загрожує зникнення» [81], де описано, що через діяльність людини під загрозою зникнення перебуває близько мільйона видів рослин, тварин та інших організмів. За оцінкою вчених з Міжурядової науково-політичної платформи з питань біорізноманіття та екосистеми (IPBES), особливо сильний негативний вплив на біологічне різноманіття можуть мати різке зростання сільськогосподарської діяльності людини, зростання міст, зміна клімату, збільшення шкідливих викидів і відходів.

За даними вчених, в середньому зникнення загрожує 25% хребетних і безхребетних наземних і водних тварин, а також рослин, приблизно 40% земноводних, більш ніж третини морських ссавців, 33% коралів, що утворюють морські рифи, і приблизно 10% комах [65].

Зростаюча загроза зникнення видів пов'язана з діяльністю людини. Ці втрати – прямий результат діяльності людини, і вони є прямою загрозою для благополучного існування людства в усіх регіонах світу. Важлива, взаємопов'язана тканина життя стає все тоншою і все більше зношується. Єгова не стане вічно терпіти занедбальство і егоїзм, з якими люди руйнують природу. У біблійному пророцтві говориться, що прийде час «знищити тих, хто нищить землю». Тоді Бог Єгова відновить ті умови, в яких люди будуть турботливими до усіх тварин, рослин і до собіподібних. (Об'явлення 11:18; Буття 1:28—30) [81].

Проте все зводиться до того, що Бог добрий! Під час стихійних лих, природних катастроф тощо, відбувалося багато чудес, які запобігли ще більшу кількість жертв. Стихійні лиха, наприклад, дозволяють для мільйонів людей можливість переглянути свої пріоритети в житті. Сотні мільйонів доларів направляються на допомогу постраждалим. Християнські організації мають можливість допомогти, послужити, молитися – і залучати людей до віри в Бога Єгови! Бог може і дарує добро з найстрашніших трагедій.

Втім, аналізуючи вищесказане, можна стверджувати, що Свідки Єгови вважають, що причинами усіх бід екології, в тому числі і включаючи стихійні лиха вони вважають вину людини. А Бог виступає як кара людей за зроблене природі. «Дехто бездумно звинувачує Бога, наводячи біблійні розповіді про те, як Бог карав грішників за допомогою сил природи. Проте треба звернути увагу на три важливі факти. Перший: кожного разу перед покаранням Бог попереджав. Другий: нинішні покарання, які позбавляють життя і добрих, і поганих, минуле знищення від Бога було вибіркоvim. Бог карав тільки страшних грішників і тих, хто нехтував його попередженнями. Третє: під час покарання Бог завжди допомагав врятуватись невинним людям (Буття 7:1, 23; 19:15—17; Числа 16:23—27)» [81].

Отже, глобальні проблеми екології в інтерпретації Свідків Єгови – це причина людської занедбаності до місця, в якому вона живе, в тому числі і до віри та до Бога. Людина забуває Бога. Свідки Єгови вчать і нагадують про те, що Бог карає несправедників, трактуючи це у своїх розповідях та публікаціях «Вартової Башти» та «Пробудись!».

Варто зазначити, що публікацій саме за темою глобальних проблем екології небагато, проте є багато тем, які мають дотичний зміст досліджуваній темі. Також важливим фактором при аналізі стало те, що Свідки Єгови посилаються на дослідження багатьох вчених, на виступи та доведення ООН тощо. Тобто, поряд із релігійною думкою існує наукова та критична думка стосовно виникнення та вирішення проблеми.

3.2. Перенаселення

Згідно з даними ООН, до 2100 року населення Землі буде налічувати вже 11 мільярдів. Багато демографів в усьому світі з цим не згодні. Вони сходяться на думці, що зростання населення досягне піку приблизно до середини 21-го століття, а потім почнеться зворотний процес [64].

Нині багато говорять про те, що кількість людей на планеті зростає, і цей факт вселяє серйозні побоювання. Але що дійсно є основою цієї глобальної проблеми перенаселення, і чи дійсно є така загроза? Для аналізу цієї проблеми ми звернулися до вчень Свідків Єгови, які активно пропагують Божу кару та кінець світу.

Свідки Єгови пояснюють, що людство сьогодні сприймає свою величезну чисельність як норму, вважаючи що люди в процесі своєї життєдіяльності не завдають шкоди екосистемам планети, а також що вони і далі розмножуватися, і що це ніяк не відбивається на екології, тваринному і рослинному світі, а також житті людства. Але насправді вже сьогодні, вже зараз людство перейшло всі межі і риси, які могла зазнати б планета [87]. Земля не може витримати так багато людей, 500 тис. – це гранично допустима по всім екологічним нормам кількість людей для нашої планети. Сьогодні ця гранична цифра перевищена в 12 разів і за прогнозами вчених до 2100 р. може збільшитися мало не вдвічі. При цьому сучасне людське населення Землі по більшій своїй частині не замислюється про те, яку глобальну шкоду несе подальше зростання чисельності людей.

У виданні «Пробудись!» за грудень 2017 року Свідки Єгови поєднують проблему перенаселення та захисту довкілля з погляду Біблії [54].

Свідки Єгови вважають, що людина є головним ворогом планети – місце, де вона живе, вона сама ж перетворює на величезне звалище відходів. Сумно, але факт! Вплив людей на навколишнє середовище приймає глобальні масштаби. Антропогенний фактор стає провідним, і без його обліку неможливо зрозуміти і оцінити, що ще станеться з нашим спільним домом. Рівнем людського впливу на навколишнє середовище визначається і

те, як змінена природа впливає на подальший розвиток нашого суспільства. Біблія нам говорить про те, що і чому ми повинні дбайливо ставитись до нашої планети.

Бог Єгова створив Землю спеціально для людей. Він забезпечив Землю всім необхідним для людей: не просто, щоб вони вижили, але щоб могли в повній мірі насолоджуватися життям. Єгова створив перших людей – Адама і Єву, та благословив їх на людську сім'ю. Він доручив їм стежити за «всією землею» і всіма тваринами. Потім поселив Єгова людину в райському саду, щоб обробляти його і зберігати його. Там була вся їжа, яка їм була необхідна [9].

З цього очевидно, що люди повинні були володіти Землею заради своєї користі. Але це вони повинні були робити з почуттям відповідальності. Люди повинні були бути зберігачами Землі, а не її згубниками. Загибель Землі – свідками чого ми зараз є – відбувається проти волі Єгови, і тому ті, хто цьому сприяють, виступають проти призначення життя на Землі, цим людям доведеться за це відповісти, так як Біблія заявляє, що Бог знищить тих, хто нищить землю. (Об'явлення 11:18).

Свідки Єгови стверджують, що Бог створив людину вільною, а значить, відповідальною, тому що ці поняття невіддільні одне від одного. Але людина не змогла подолати випробування свободою і реалізувати її в спілкуванні з Богом як Отцем. Будучи частиною світу і одночасно Бога Єгови, поставленим володарем світу, людина захотіла мати «свою частину буття» і так само нею самостійно розпоряджатися. Таким чином зв'язок людини і Бога зруйнувався. Замість любові до Бога, в людині перемогла любов до світу і до самої себе [4].

Сьогодні вигляд Землі спотворюється в планетарних масштабах. Вражені надра, ґрунт, вода, повітря, тваринний і рослинний світ, все це походить від споживацького ставлення людини до природи. Навколишню природу людина практично повністю залучила свого життєзабезпечення і

вже не задовольняється різноманіттям її дарів, але нестримно експлуатує цілі екосистеми.

Егоїстична діяльність людства, яке вважає себе володарями світу, привела Землю до екологічної кризи. Це наслідок матеріалістичного мислення, в основі якого лежить самовпевненість людського розуму. Ринок стає центральною сферою культури і сприймається не тільки економічно, але і як заміна духовності, що неминуче поглиблює кризу в суспільстві.

Багато провідних вчені світу вважають, що найважливішими причинами екологічної кризи є швидке зростання виробництва і споживання в розвинених країнах і збільшення чисельності населення в країнах третього світу (валовий національний продукт). Деякі екологи вважають, що Земля на сьогоднішній день вже перенасичена людьми.

Віра бачить сенс людського життя в задоволенні вищих духовних потреб – в любові до Бога і спілкуванні з Ним. Розвиток в душі цих потреб значно зменшує залежність від інших, нижчих сфер життя і майже повністю виключає уявні і помилкові. Основою віросповідного життя, як вважають Свідки Єгови, є смирення, видалення від пристрастей і ідолопоклонства, нестягання, знання справжньої ієрархії цінностей [7].

Майбутнє цивілізації, залежить від того, чи будуть люди порівнювати своє життя з задумом Божим, трудитися в співтворчості з Ним або стануть діяти самотійно, піддаючи себе ризику. Людина повинна була зберігати прекрасне царство, володарем якого з благословення Єгови, але не оскверняти і не руйнувати його – вважають Свідки Єгови.

Світ і все, що в ньому, створено відповідно до тих «думок», або приречень Божих, які були «образами» створених речей. Кожна створена істота має свій сенс в Бога. Саме в цьому полягає причина цінності всього живого, і ось чому ми повинні все охороняти і берегти в навколишньому світі, – пояснюють Свідки Єгови важливість людського життя на землі.

Вихід з екологічної кризи внаслідок перенаселення людства, на думку Свідків Єгови, можливий тільки шляхом духовної сфери, оскільки вони

поєднують деградацію навколишнього середовища з моральним розкладанням суспільства. В цьому контексті очікування «нового неба і нової землі» має посилювати турботу людей про стан середовища, тобто цього неба і цієї землі. Вони переконані, що Єгова обов'язково спитає з людини «звіт» про її життєдіяльність на землі [54].

Одним з головних принципів позиції Свідків Єгови в питаннях перенаселення є принцип єдності і цілісності створеного Богом світу. Саме життя носить священний характер, будучи Божим даром. Світ єдиний, а людина – його природна частина. Свідки Єгови не розглядають навколишню природу відокремленою від людини. З їх точки зору природа є вмістилище ресурсів, призначених не для егоїстичного і безвідповідального споживання, а будинок, де людина є не господарем, а домоправителем [48].

В процесі аналізу видань Свідків Єгови, ми включили обов'язковим аналіз їх офіційного сайту. На сайті є рубрика «Відповіді на Біблійські питання» [96]. Свідки Єгови вважать проблему перенаселення серйозною, проте спричиненою внаслідок нерозуміння людини багатьох речей. Свідки Єгови зводять проблему перенаселення з можливим кінцем світу (Апокаліпсисом), проте у своїх відповідях вони не надають цільової відповіді, що так буде.

На питання: «Чи буде знищена земля людиною?», вони відповідають, що «ні, планета Земля ніколи не буде знищена, спалена вогнем і не буде замінена іншою планетою. Біблія вчить, що Бог створив Землю, щоб вона була вічно населена людьми». «Творець землі і її Творець, який затвердив її, створив її не даремно, створив її для того, щоб вона була населена» (Ісаїя 45:18) [96].

На питання чи погублять чи люди Землю або її знищить Бог Свідки Єгови відповідають, що в Біблії ясно сказано, що Творець не дозволить знищити нашу планету. «Земля віковічно стоїть!» (Проповідник 1: 4). Однак, згідно з Біблією, буде знищена земля, а «світ» злих людей (Притчі 2:21, 22;

Об'явлення 11:18). Після чого «праведники успадковують землю, і будуть жити на ній повік» (Псалом 36:29) [96].

Проблему перенаселення Свідки Єгови почали трактувати ще у минулому столітті. «Пробудись!» за 1980 рік публікує матеріал «Світове населення – чи є воно проблемою?» [75]. Мова йде про те, чому існує ця проблема? У 1800 році населення світу досягло одного мільярда. Другий мільярд в чисельності населення, було досягнуто всього за 130 років у 1930 році. Третій мільярд досягнуто менш ніж за 30 років у 1959 році. Протягом наступних 15 років, в 1974 році досягнуть четвертий мільярд. Всього за 6 років, в 1980 році – майже п'ятий мільярд.

З кінця двадцятого століття проблема прискореного зростання чисельності населення набула особливої актуальності. Кількість людей на планеті зростає з геометричною прогресією. На скільки ще вистачить природних ресурсів для підтримки ресурсів людських? У той час, як в деяких країнах проводиться політика підвищення народжуваності, вчені-демографи по всьому світу заявляють: «Пора бити на сполох» [65].

Складно повірити, що всього двісті років тому людей в світі налічувалося лише один мільярд! У сучасному світі найбільший приріст спостерігається в країнах третього світу. Демографічний бум або вибух – так трактують Свідки Єгови швидке і прогресуюче зростання народонаселення [75].

Причинами перенаселення вони вважають (посилаючись на висновки науковців):

1. Особливості релігії та культури. Велика кількість дітей в сім'ї – дар згори, яким не можна нехтувати.

2. Низький рівень освіченості. Знову ж варто згадати країни з політкоректною назвою «ті, що розвиваються»: Індія, Пакистан, Бангладеш, африканські держави. Багато жителів таких країн не мають належної освіти і доходу і не вміють грамотно планувати сім'ю. Особливо вразливі в цьому відношенні жінки.

3. Розвиток науки, медицини, технологій. Поява вакцинації, хіміотерапії, рентгена, МРТ, великої кількості ліків призвело до зниження рівня смертності та загального продовження тривалості життя. Досить згадати, скільки мільйонів помирало від пандемій чуми і холери в середні століття. А зараз люди навряд чи уявляють собі хоча б походження та симптоматику цих захворювань.

4. Відсутність світових воєн. Хоч як цинічно це може прозвучати, але світові війни істотно скоротили чисельність населення. На щастя, великомасштабних бойових дій на планеті зараз не ведеться. Але звертаючись до сухих фактів: якби не дві світові війни в 20 столітті, ймовірно, допустимі пороги чисельності на цей момент були б вже перевищені [75].

Зростання народжуваності і зниження смертності – ось основні чинники, що призводять до перенаселення на думку Свідків Єгови.

Аналізуючи статтю можна виокремити такі загальні наслідки перенаселення:

1. Брак води. Вода – основний ресурс, необхідний для виживання людині. Приказка про голодуючих дітей в Африці – сувора правда, але не вистачає їм не тільки їжі, але і прісної води. Багато в чому цій нестачі сприяє жаркий клімат більшості густонаселених країн. Водні ресурси планети виснажуються, незважаючи на всі заходи з очищення та переробки води.

2. Брак їжі. Через високі темпи урбанізації не вистачає посівних площ, а загальна екологічна ситуація сприяє зниженню якості і кількості врожаю. Тваринництво могло б стати альтернативою рослинній їжі, але для прохарчування худоби саме рослинна їжа є необхідністю.

3. Брак паливних ресурсів. Паливні та енергетичні ресурси не нескінченні, а альтернативні способи отримання тепла і енергії людство не поспішає освоювати.

4. Забруднення планети. Перенаселення катастрофічно позначається на екології: урбанізація, вирубка лісів, сміттєві звалища, шкідливі вихлопи

автомобілів, заводів. Людина працює, викопуючи фундамент під нові будинки і фабрики, а насправді риє собі могилу.

5. Надлишок робочої сили. Збільшення населення призводить до появи великої кількості безробітних. Це, в свою чергу, призводить до зниження рівня зарплати. І в цілому відбувається поступове зубожіння населення.

Збільшення кількості людей на планеті лише посилить екологічну обстановку в світі, що призведе до ще більших глобальних проблем зміни клімату, – вважають Свідки Єгови, опираючись на ці факти. Як не дивно, проте хід їх думок дійсно вірний, не чіпаючи навіть релігійної сторони.

Якщо раптом почнуться масові епідемії, люди не зможуть отримувати якісного медичного обслуговування, тому що не буде вистачати лікарських препаратів (дещо збулося і нині, враховуючи стан готовності окремих країн до пандемії Коронавірусу).

З наслідками дефіциту ресурсів почне збільшуватися рівень злочинності. Все просто: не всі люди будуть забезпечені предметами першої необхідності. За підрахунками вчених населення планети до 22 століття зросте до 11 мільярдів чоловік.

У 2012 році «Пробудись!» публікує статтю «Кінець світу: страх наростає» [83], де окрім ядерної війни, потопу, скпервивердження вулканів, астероїдів, зміни клімату, пандемій Свідки Єгови вважають ключем до кінця світу саме перенаселення. Існують теорії, які, на відміну від фантастичних сценаріїв кінця світу, дають цілком обґрунтовані підстави для тривоги. Скажімо, багатьох людей хвилює проблема перенаселення. Вони бояться, що через це людству забракне води та їжі. Інші зі страхом очікують глобального фінансового краху. Тут варто згадати й про епідемії та стихійні лиха, або ж загрозу ядерної війни. Скоріш за все, як вважають Свідки Єгови, такі чинники можуть призвести до глобальної катастрофи.

Чи допоможе Бог зупинити перенаселення? Свідки Єгови трактують це так: перенаселення викликає стурбованість у багатьох урядів і громадських організацій, які говорять про глобальну демографічну кризу. Адже чим

більше народжується людей, тим більше потрібно ресурсів, яких і без того не вистачає. Відбувається нагрівання атмосфери, забруднення річок, вирубка лісів, а людей стає все більше. Рано чи пізно це призведе до нестачі продовольства, питної води та інших ресурсів. До того ж буде погіршуватися екологічна обстановка.

Колись чисельність населення регулювалася голодом або епідеміями. Сьогодні з цим практично покінчено, люди самі вирішують, коли не бажають розмножуватися зовсім або мати більше однієї дитини.

Прогрес торкнувся всі області існування, крім пристрасті між чоловіками і жінками. Люди активно розмножуються в геометричній прогресії, але сільське господарство і виробництво продуктів харчування ростуть в арифметичній прогресії. Їх уже не вистачає на всіх. Саме бідні будуть страждати в першу чергу. Періоди економічного підйому приведуть до збільшення народжуваності в бідних сім'ях, але це буде тимчасовим поліпшенням, до чергового спаду. Бідняків буде все більше, а їжі – все менше.

Теорії Мальтуса більше двохсот років, і за ці двісті років з демографією не відбулося нічого катастрофічного. Більш того – сучасні люди живуть набагато краще, довше і здоровіше, ніж бідняки часів Мальтуса. Але Мальтус був не єдиним творцем міфу про майбутнє перенаселення. У 1968 році біолог і демограф Пол Ерліх зі Стенфордського університету опублікував бестселер «Популяційна бомба», де стверджував, що перенаселення призведе до голоду вже в 1970-1980-х роках. Він вважав, що повоєнне збільшення виробництва харчування і сучасна медицина знизили смертність у «слаборозвинених» країнах, але народжуваність при цьому підвищилася. У процвітаючих країнах, подібних США, народжуваність падає, але сільськогосподарські можливості виснажуються, екологія погіршується, що може привести до нестачі продовольства.

Проблема перенаселення вирішується або через зниження народжуваності, або через підвищення смертності. І якщо в другому випадку

все вирішуватимуть епідемії, голод і війни, то народжуваність можна контролювати [65].

Людина, яка вірить в Бога – добра. Навіть при великій кількості людей на планеті, доброта переможе. Якщо кожна людина буде схути закони Божі, жити волею Божою та коритися їй (не нищити природу, берегти природоресурси, не зневажати екологію і так далі), тоді Бог милостивий допоможе зберегти все на своїх місцях, – вважають Свідки Єгови [83].

У 1973 році «Вартова Башта оголошує Царство Єгови» публікує статтю «Боже володіння – єдина надія для всього людства» [59], яку можна вважати узагальненням проблем перенаселення майбутнього.

Бог втілюється на Землі, стає повноцінною людиною. Єгова сприймає нашу, уражену гріхом, заражену смертністю природу і в самому собі її виправляє. Його плоть – початок нової якості життя.

Люди не здатні самі себе поліпшити. Єгова приходить на землю не для того, щоб усунути існуючу несправедливість і навести порядок у взаєминах людей, а тільки для порятунку людських душ від загробних страждань за вчинені гріхи і цим відкрити їм шлях в Царство Небесне.

Необхідність пришествя Бога на землю для порятунку людей пояснюється духовним життям людей того часу, коли всі вчителі і тлумачі Божого вчення – книжники та фарисеї, замість того щоб духовно виховувати людей і направляти їх по життю, самі стають на шлях лицемірства і гріха. Керуючись своєю суб'єктивною і помилковою свідомістю, а не духом, вони замість пропаганди любові, терпіння, милосердя і совісті допускали застосування зла, насильства і жорстокості. Це призвело до спотвореного розуміння людьми Божих заповідей і всього Божого вчення – трактують свідки Єгови.

Таким чином, єдиний еталон правильної людської поведінки поступово йшов від людей, гублячись у помилкових тлумачень і переказах книжників і фарисеїв. Не маючи духовного маяка, що вказує людям на правильну

поведінка і правильний життєвий шлях, все людство землі прирікає жити у вічному гріху.

Отже, глобальну проблему перенаселення Свідки Єгови трактують у деяких виданнях «Вартової Башти» та «Пробудись!», поєднуючи її з вірою в Бога та праведності людського життя на землі. Свідки Єгови переконані, що проблема перенаселення дійсно є глобальною, але разом з природними чинниками її появи, тут більш задіяні духовні. Проте проблема перенаселення дуже тісно пов'язана з екологічною кризою планети, що безпосередньо дуже турбує Свідків Єгови. Для вирішення цієї проблеми вони закликають людство до віри в Бога та покори Йому, щоб жити в любові одне до одного та до природи в цілому, тоді можна запобігти багатьом природним катаклізмам, злу, війнам тощо.

3.3. Війна і мир

Ставлення Свідків Єгови до війни очевидне. Війна є зло. Причина її, як і зла в людині взагалі, – гріхове зловживання богоданною свободою. Хто візьме меча, від меча загине – в цих словах знаходить обґрунтування ідея справедливої війни. З точки зору Свідків Єгови, аналізуючи їх роздуми над поняттям війни та миру, міжнародні відносини повинні спиратися на такі основні принципи: любов до своїх ближніх, свого народу і Батьківщини; розуміння потреб інших народів; переконання в тому, що благо свого народу не може служити аморальними засобами [96]. Уже в Середні віки існувала переконаність, що війна повинна вестися за певними правилами, що людина не повинна втрачати свого морального обличчя, забуваючи, що її противник – така ж людина, як і вона сама. Вироблення високих правових норм в міжнародних відносинах було б неможливе без того морального впливу, яке зробила віра в Бога на уми і серця людей.

«Пробудись!» у 1987 році публікує матеріал, який конкретизує уявлення Свідків Єгови про поняття війни та миру – «Війна чи мир – і ви» [77]. Свідки Єгови замислюються: що це є війна? Водночас жають відповідь:

війна – це складова частина світового порядку заснованого Богом. Без війни, вони описують світ бездіяльним і матеріальним. Головним засобом війни, звісно є зброя, як її вирішальний засіб, проте війна також використовує дипломатичні та економічні, інформаційні та ідеологічні засоби боротьби. У цьому сенсі війна вважається організованим збройним насильством, мета якого полягає у досягненні політичних цілей.

Миром у війні Свідки Єгови вважають припинення військових дій за угодою воюючих сторін. Тобто час спокою та покаяння.

У 1971 році у «Вартова Башта оголошує Царство Єгови» публікується стаття «Чи може якась війна бути зовсім справедлива?» [58]. Тут мова йшла про те, що тепер, як ніколи раніше в людській історії виринає питання, яке сильно вимагає відповіді: «Чи якась війна є справедлива?» З перегляду війн у людській історії ми знаходимо, що майже всі війни були безкорисні, дуже жорстокі, страшно нелюдяні, і в багатьох випадках обидві сторони зазнавали великих втрат. Війна з її насильством, смертями і лихами за визначенням не може бути справедливою. У дискусію про принципи війни (коли війна правомірна, які дії правомірні під час війни, як правильно завершити війну) сьогодні важко чогось додати. Але все нові і нові покоління починають свої війни. Будь-яка дія завжди має позитивний намір. У війні цим позитивним наміром є справедливість.

На думку Свідків Єгови, критерій справедливості дуже суб'єктивний. Воююча сторона рідко визнає себе несправедливою. Уряд країни, що веде війну, завжди буде наполягати на ідеологічному гаслі справедливості, а значить продовження свого «мандата» на війну при збереженні своєї влади всередині країни. Несправедливою війну, яку веде своя країна, може вважати опозиція. Для неї (політичної партії, групи впливу у троні тощо) вектори зусиль по зміні уряду і виходу з війни майже збігаються. В історії відомо безліч прикладів, коли опозиція хотіла поразки своєї країни у війні.

Стаття доводить, що на перший погляд справедливою війна може бути тільки з одного боку. Однак на практиці воюючі сторони часто міряються не тільки силою, але і справедливістю.

У пункті «Придивімося ближче на війну», Свідки Єгови «тлумачать» ставлення Біблійських законів до війни. Вони вважають, що не всі люди вірно розуміють слова із Біблії «не вбивай» (як заборона війни). Насправді, це слово в тексті означає «навмисне вбивство іншої людини з метою зла». Бо ж насправді Бог часто наказував ізраїльтянам починати війни проти інших народів, він міг призначати смертельну кару за злочини. Виходить що Бог є проти лише умисного вбивства. Проте війна, звісно, не є чимось дуже хорошим, але іноді вона необхідна. Тим паче у світі, де повно грішних людей – війна неминуха.

Війна – жахлива річ! Війна завжди є результатом гріха (Римлян 3: 10-18). У Старому Завіті Бог наказав ізраїльтянам: «Пімсти мідіянітам Ізраїлевих синів, потім будеш прилучений до своєї рідні» (Числа 31: 2). (Повторення Закону 20: 16-17: «Тільки з міст тих народів, яких Господь, Бог твій, дає тобі на володіння, не залишай в живих жодної душі, бо конче вчиниш їх зачаттям: хіттеянина, й амореянина, і ханаанеянина, і Фарезеев, і хіввеянина, і євусеянина, як повелів тобі Господь, Бог твій». Результат 17:16 проголошує: «Бо, сказав він, рука на престолі Господа: лайка у Господа проти Амалика з роду в рід». Також, в 1 Царстві 15:18 говориться: «І послав тебе Господь дорогою, і сказав: Іди, і вчиниш зачаттям нечестивих амаликитян, і будеш воювати з ними, аж поки ти не вигубиш їх».) Таким чином, очевидно, що Бог не проти війни [2].

Свідки Єгови вважають, що помилково стверджувати, що Бог не підтримує війну. Єгова не є пацифістом. Іноді війна необхідна для запобігання більшого зла. Війна визнається природним елементом життя в ушкодженій гріхом земній мірі. І все-таки війна – це завжди зло. Навіть праведне вбивство опоганює людську душу. Більш того: навіть якщо війна відбувається, людині, яка бере участь в ній, потрібно зберігати себе від злості

і невинуватого насильства. Отже, традиція реалізму Свідків Єгови дивиться на війни як на неминуче зло розділяє їх на справедливі і несправедливі.

Свідки Єгови проповідують любов до Бога Єгови і людини. Можливо людина, яка підняла меч для захисту правди і загине фізично, але вона не може його не підняти, щоб не стати злочинцем, на совісті якої смерть слабких і беззахисних. Варто сказати взагалі про ставлення Єгови до війни. Він вважає війну неминучою в цьому світі, яка часто рятує людей від зла. Людина піднімає меч, щоб врятувати не себе саму, а свій народ, свою віру або просто постояти за правду. І без цього меча не змогла б існувати віра.

Але у військовій справі православні люди сподіваються не стільки на власну силу, скільки на допомогу Божу в справедливій боротьбі, і на перший план виходить жертвність воїна: «Немає більшої від тієї любові, як хто душу свою покладе за друзів своїх» (Ін. 15, 13). Таким чином, ненависть супутник кожної лайки, повинна поступитися місцем любові до своїх близьких, до свого народу і до своєї віри.

У статті, публікованій 1991 року у виданні «Вартова Башта оголошує Царство Єгови» «Чи може якась війна бути зовсім справедлива?» Свідки Єгови трактують мир після війни як марну надію [58]. Колись один з наймогутніших політичних провідників у світі сказав: «Сьогоднішнє покоління має можливість засвідчити здійснення непорушної ери миру в історії цивілізації». Жодні миротворчі зусилля людини не спонукують Свідків Єгови думати, що Бог покинув Свій намір знищити гріхом обтяжене людство (віра та очікування Свідками Єгови Армагедону). Бо ж ми можемо спостерігати віками закінчення однієї війни і початок іншої. Мир у всьому світі – це ілюзія. Єгова і далі буде знищувати грішників.

У 2004 році «Вартова Башта оголошує Царство Єгови» видає статтю «Кінець війни» [60]. Тут так добре поєднане поняття війни з паралеллю поширеного питання: «чому Бог допускає війну?». Так само відразу розшифрована відповідь: війни були завжди. Яким би шляхом людство не

розвивалося – гріх живе всередині кожної людини. Гордість, марнославство живе в тому серці, яке не під пануванням Бога. А тому війни були від створення світу.

XX століття офіційно визнане найкривавішим століттям у всій історії людства. « Від нас дуже багато залежить, але Богу треба, щоб ми не тільки словами проявляли любов – але конкретними справами. Бог вимагає від нас дій правди і суду.» – цитують Свідки Єгови.

Що потрібно, на думку Свідків Єгови, аби припинити війни з Божою допомогою: навчитися миру, а не війни! Творити суд – це називати зло злом, і присікати будь-яке зло. Творити правду – це робити добро перед Богом. Зауважте, що творити право та справедливість йдуть завжди поруч. Саме коли ми припиняємо зло і робимо добро – саме цього бажає Бог, – вважають Свідки Єгови.

Потрібно весь час нагадувати собі засадничі речі, що Єгова – Цар Царів і Господь Господніх. Ворог – це не люди, а злий дух, який діє через них. Потрібно завжди прощати і відпускати всяку злобу. І продовжувати молитися, бо Єгові дана вся влада на небі й на землі. Те, що ми говоримо – має величезну вагу. Фактично наші слова матеріалізуються через час. Адже наші слова – це наша віра. Кінець історії – перемога Божа, – трактують поєднання віри і припинення війни Свідки Єгови.

Висновок: Біблія ясно і чітко говорить про війну. Війна – це частина світового панування сатани на землі. Її мета – погубити людство. Але з силою і владою Бога Єгови люди непереможні. Люди – ті, хто впливає на розвиток історії. Якщо ми не залишимо нашої надії на Бога, якщо ми будемо говорити те, що говорить Бог – ця надія боматиме велике віддання, – стверджують Свідки Єгови.

«Пробудись!» у 1984 році публікує «Нема ядерного Армагедоону!» [76], де поєднує війну з кінцем світу. Слово «Армагеддон» знаходиться тільки один раз у Біблії. Свідки Єгови вчать, що Армагедон – це Божа війна. Армагедон – праведна війна. Вони запевняють, що коли прийде Армагедон,

то всі нації будуть союзниками. Армагедон знищить тільки злих людей. «У великому й страшенному дні Єгови... мусить статись, що кожен, хто кликатиме ім'я Єгови, той спасеться». Але найважливіше, що Свідки Єгови доносять про Армагедон, те, що він не зруйнує Землю.

Проте уже більше ста років Свідки Єгови чекають Армагедону, проповідують різні версії його приходу та кари Божі злих людей. Але так і залишається загадкою, видум це, чи дійсна правда.

Отже, розуміння війни та миру в інтерпретації Свідків Єгови подано розгалужено. Звісно, війна поєднується з Божою карою та в деякій мірі з милістю. Свідки Єгови не вірять у мир після війни, проте проповідують, що Бог створить мир на всі землі. Свідки Єгови вважають війну злом, проте вона є невід'ємною частиною життя людей ще від початку їх існування. Свідки Єгови вважають, що «прийдешній» Армагедон – це війна зла з добром і він має знищити всіх злих людей, лишивши на землі гармонію, добро й віру в Бога, яка спасе людей від усього злого.

3.4. Здоров'я людства

Як визначають Свідки Єгови – фізичне та моральне здоров'я взаємопов'язані. У той же час, на відміну від інших релігій, вважається, що душа – не незалежна від тіла і залишається після смерті. Поняття «душа» в Біблії означає «життя» і «жива істота». Після смерті тіла не залишається нічого. Людина створена для того, щоб бути соратником Бога в Його задуми. Значить, людина повинна діяти як соратник, виконуючи не просто волю Бога, а волю обох. Воля Бога і власна зливаються в єдине ціле. Всім відомо, для того щоб жити активно, потрібне хороше здоров'я. Від служіння Богу Єгові буде радість та інші хороші емоції, що в свою чергу позитивно впливатиме на здоров'я людини. Свідки Єгови не припускають умисного нанесення здоров'ю та здоров'ю оточуючих. Тобто їх конфесія не сприймає тих, хто, наприклад, курить тощо. В них навіть є заповідь: «Очищаймо себе від усього, що опоганює плоть і дух» [95]. Крім куріння, організм оскверняють

наркотики, переїдання, немедичне зловживання ліками, зловживання алкоголем, кавою, вживання недоброякісних продуктів харчування, а також нездоровий спосіб життя, який може бути пов'язаний з хронічним недосипанням, перевтомою, стресами.

Цінуючи своє здоров'я, а також здоров'я інших, людина, яка є Свідком Єгови зобов'язана бути передбачливою і дотримуватися правил безпеки. При цьому норми поведінки визначаються не тільки писаними правилами, але перш за все християнською совістю. Наприклад, якщо обмеження швидкості транспорту в межах міста відповідає 60 км на годину, то в місцях, де і ця швидкість може становити загрозу несподівано вибіг на дорогу дітям або тваринам, а інших обмежувальних знаків немає, водій – Свідок Єгови зобов'язаний, керуючись своєю совістю, знизити швидкість до такого мінімуму, який забезпечить повну безпеку. Інший приклад: Свідок Єгови, який проживає в місцевості з хорошою питною водопровідною водою, може пити її з крана. Однак, в іншій місцевості, де вода фактично непридатна для пиття через солі, що стимулюють сечокам'яну або жовчокам'яну хворобу, пиття такої води навіть в кип'яченому стані (кип'ятіння не усуває шкідливі солі) є гріхом перед Богом, тому що шкодить здоров'ю [87].

Проблему здоров'я Свідки Єгови підіймають дуже широко, оскільки саме цю проблему вони вважають однією із найголовніших. В процесі аналізу літератури Свідків Єгови, ми виявили різноманітність подання цієї проблеми в різних ракурсах. Широко подається розуміння здоров'я. Свідки Єгови вчать, що здоров'я можна поліпшувати і треба це робити з вірою [89].

У 1995 році «Пробудись!» публікує статтю «Від чого залежить ваше здоров'я. Що ви можете зробити» [78], де подано аналіз впливу звичок і стану здоров'я людини. Там описано, що Бог наділив людину здоровим глуздом, збалансованим самодостатнім організмом і невичерпними фізичними та емоційними можливостями. Нажаль розуміти і вміти володіти божим даром здоров'я вміє не кожен. Кожного дня людина підриває своє здоров'я і сама того не помічає. А в більшості випадків така система

переходить у шкідливі звички, які просто нищать людське здоров'я. Тут мова йде навіть не про наркотичну залежність, алкоголізм та куріння, а про відсутність здорового ставлення до будь-якого аспекту свого життя. Тут відіграє пагубну роль харчова поведінка, режим дня, фізична активність або духовний розвиток, які є не менш небезпечними для фізіологічного та психологічного здоров'я людини.

Шкідливі звички – це багаторазово повторювані дії, які заважають людині досягти своїх цілей і повністю використовувати протягом життя свої можливості, які дуже завдають шкоди здоров'ю. Шкідливу звичку можна розглядати як хворобу або патологічну залежність. Звички сприяють формуванню морального обличчя людини, так як, закріпившись, вони вже будуть приводити до появи у неї тих чи інших рис характеру [62].

Найчастіше людина набуває шкідливі звички в ранній молодості. Причинами їх можуть стати як брак почуття відповідальності і внутрішньої дисципліни, відсутність чіткої життєвої мети, так і тривога, нудьга, відчуття себе нещасним, труднощі, які виникають при спілкуванні, бажання піти від проблем, схильність до експериментів.

Так само, як і всі, Свідки Єгови вважають, що найбільш обговорюваною, серйозною і смертельно небезпечною шкідливою звичкою є наркоманія. Так само гостро стоїть проблема вживання спиртних напоїв, яка стосується чоловіків, жінок і навіть підлітків. Однією з найбільш підступних шкідливих звичок Свідки Єгови вважають куріння. Також однією із важливих факторів шкоди здоров'ю, на думку Свідків Єгови, які посилаються у своїй статті на Міністерство охорони здоров'я є – неправильне харчування. Харчування необхідно людині для нормального функціонування його органів і систем. Але часто, спокушаючись на різні страви, людина забуває, що їжа нам потрібна для того, щоб жити.

Так само «Пробудись!» у 1999 році видає матеріал з пропагандою охороняти своє здоров'я із однойменною назвою «Як охороняти своє здоров'я» [80].

В загальному тут мова йде про суть здоров'я, та деякі поради, щодо його збереження. У статуті Всесвітньої організації охорони здоров'я, здоров'я – це стан тілесного, фізичного, соціального та психічного благополуччя. Тобто здоров'я – це стан людини, коли вона має здатність зберігати та повноцінно виконувати різноманітні життєві функції.

Сучасний світ завдяки технічному прогресу і все зростаючому темпу життя так влаштований, що люди в більшості своїй ведуть малоактивний спосіб життя і відчують щоденні, і часто колосальні, нервові перевантаження. У той же час, не можна забувати, що здоров'я – це унікальний людський ресурс, який не має аналогів і замінників.

Що ж необхідно зробити сьогодні, щоб завтра бути здоровим, – розмірковують і дають відповіді на свої питання у статті Свідки Єгови. Перше, що важливо на їх думку, це профілактика радістю – уміння радіти життю, вміння бути присутнім в моменті «тут і зараз» і цінувати його – це самий явний показник здоров'я. Радість – найефективніші ліки від усіх недуг! Оптимістичний, життєрадісний настрій визначається впершу чергу поглядами людини на життя.

Щоб підтримувати організм у формі, важливий правильний режим дня. Вранці треба робити зарядку, це допоможе скоріш привести організм в бадьорий стан. Щоб правильно очищати свій організм, треба відвідувати лазні або сауни раз на тиждень, це прекрасно виводить з організму шлаки і зміцнить здоров'я. Кожного дня важливо снідати, перед тим, як іти з дому, бо з їжею організм отримує основний заряд енергії. Обід і вечерю бажано приймати в один і той же час. Важливо виключити зі свого раціону напівфабрикати і консервовані продукти, віддавши перевагу корисним продуктам. Під час роботи необхідно влаштовувати перерви щогодини.

Щоб вберегти своє здоров'я, першим ділом треба позбутися шкідливих звичок, оскільки вони негативно впливають на стан здоров'я не лише тієї людини, яка їх має, але і на її оточення. Потрібно берегти нервову систему: не нервуватися через дрібниці, уникати спілкування з неприємними людьми,

не вступати в суперечки і дивитися на життя з оптимізмом. Гарний настрій і позитивний настрій продовжують життя. У вільний час намагатися якомога частіше бувати на природі. Це сприяє відновленню нервової системи і дає величезний заряд позитивної енергії, – радять Свідки Єгови.

Свідки Єгови розглядають проблему дотримання здорового способу життя, розповідають, що здорова мама – це здорова дитина. Так само вони поєднують здоров'я людини та її психологічну рівновагу.

«Пробудись!» у 1995 році публікує матеріал, в якому розмірковується саме про стан здоров'я всього людства. «Стан здоров'я людей у світі. Прірва зростає» [85] показує проблему страшних, проте реальних фактів людських захворювань та в загальному проблем здоров'я людства.

Вони розповідають, що у світі існує безліч захворювань, через які щорічно гинуть десятки і сотні тисяч людей. За статистикою Всесвітньої організації охорони здоров'я, саме ці хвороби в 60% випадків стають причиною летального результату.

На першому місці – ішемічна хвороба серця. СНІД і ВІЛ СНІД – посідають друге місце, бо є гайбільш поширеними інфекційними хворобами в світі. Рак займає третє місце. Туберкульоз на четвертому місці [64].

Далі в розглядається зв'язок між здоров'ям і вбогістю, що мається наувазі обширне бачення проблем здоров'я людства.

Свідки Єгови пояснюють, що вцілому здоров'я людей сучасності можна оцінити як незадовільне, бо воно дійсно, містить потенційну небезпеку до фізичної деградації людей. Основними причинами погіршення фізичного здоров'я людей спираючись на дослідників, Свідки Єгови називають: стан зовнішнього середовища, погіршення екології, спосіб життя і трудової діяльності, неякісне харчування. Також є варто забувати про масові алкоголізми і наркоманію. Вже навіть не озброєним оком видно, що фізичне здоров'я дітей покоління від покоління погіршується. Все більше дітей молодшого шкільного віку мають хронічні захворювання. Причому у статті зазначено, що саме кількість захворювань, їх різновид збільшуються.

Люди зараз, дійсно, живуть на стику еволюційних циклів, в перехідний час, коли одна епоха змінюється іншою. Старі програми відживають свій вік, завершують своє існування. Завершує своє буття саме в такій формі сама фізична матерія, вся фізична матерія нашого світу.

Наші фізичні тіла – частина цього світу, частина його матерії. І це значить: вони також відживають свій вік – як старих програм, що йдуть в минуле. Збільшення кількості хвороб – яскраве свідчення того, що люди, як частина світу, вже зіткнулися з серйозними завданнями, які людству не доводилося вирішувати раніше. І ці завдання пов'язані також з входженням людей в зовсім інше життя.

Проте, напротивагу всьому, Свідки Єгови вчать зберігати своє здоров'я, духовність та вірити в Бога. Це говориться у статті 2008 року «Зберігайте духовний погляд, дбаючи про здоров'я» [54] та «Єгова підтримає тебе» 2015 року у виданні «Вартова Башта оголошує Царство Єгови» [57].

Статті загально описують, проте той хто читає замислиться: Коли людина хворіє, вона шукає причину. Потрібно добре запам'ятати дуже важливе правило. Свідкі Єгови наголошують, що ми повинні усвідомлювати причини багатьох хвороб. Тобто, максимально строго ставлячись до самого себе, ми не маєм права навіть замислюватися над тим, які недоліки, які гріхи і пристрасті довели до хвороби іншу людину. Це та межа, яка відокремлює справжнього віруючого від людини, яка тільки називає себе так, – трактують Свідки Єгови поняття причини хвороби і сенсу виникнення хвороби.

Духовна допомога при хворобі – це молитва, це благання про прощення своїх гріхів. Люди, які перехворіли важкими хворобами, яких Єгова зцілив, зазвичай дуже сильно змінюються. Вони стають іншими, у вони мають вже зовсім іншу систему цінностей, багато речей для них стають на правильне місце. Хвороба – це час, коли людині, навіть самій легковажній, властиво підводити підсумки минулого життя. Може бути, життя ще буде довгим, але, переборюючи важку хворобу, оцінку своїх вчинків потрібно зробити.

Для того, щоб Єгова допоміг пережити хворобу або залишатися здоровим, Свідки Єгови пропонують дотримуватися таких принципів: «Люби Єгову, Бога свого... всім розумом та всією силою своєю». Свідки Єгови, траткуючи тези обох статей, переконані, що якщо у них є сумніви щодо певної діагностики чи лікувальних процедур, вони від них відмовляються. Щоб зберігати духовне здоров'я – необхідна Божа мудрість і проникливість.

Вони стараються в міру сил берегти своє здоров'я — намагаються долати хворобу чи призупинити процес старіння, разом з тим беруть увагу, щоб не втратити Божого схвалення.

Свідки Єгови переконані, що їх визволення близько, і з нетерпінням чекають дня, коли Єгова зітре з лиця землі хвороби й смерть. Але навіть нині вони впевнені, що їх люблячий Батько допоможе їм знести тягарі болів та хвороб, бо «він дбає про» них. Тож Свідки Єгови закликають піклуватися про своє здоров'я, дослухаючись чітких вказівок Божих.

Отже, глобальну проблему здоров'я людства Свідки Єгови подають з різних ракурсів тем. Здоров'я людини вони вважають найважливішою проблемою, яка постала перед сучасною людиною, вирішення якої обов'язково можна знайти, дослухаючись принципів і настанов Єгови. Свідки Єгови вірять, що їх Бог благочестивий обов'язково врятує людство від всіх хвороб і бід на землі і чекають цього дня.

Проте, водночас, коли людина хвора, вони вважають не правильним задаватися питанням «чому?», бо краще треба розуміти «за що?».

Так само, трактуючи проблеми здоров'я людей, Свідки Єгови посилаються не лише на віру, а й на конкретні факти медицини, дослідження вчених, висновки Всесвітньої організації охорони здоров'я тощо. Згідно висновків Всесвітньої організації охорони здоров'я найпоширенішими хворобами людства нині є: рак, ВІЛ СНІД, туберкульоз, хвороби серця, які забрали уже дуже багато життів.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі представлені результати дослідження глобальних проблем людства в інтерпретації Свідків Єгови, які знайшли відображення у теоретичному обґрунтуванні.

Аналіз теоретичної бази довів, що досліджувана проблема є досить актуальною. Уточнено поняття терміну «Свідки Єгови» – міжнародна релігійна організація, один з пізніх напрямів в протестантизмі, яке можна віднести до так званих вторинних Протестантських церков, що виникли на основі лютеранства і кальвінізму з тими чи іншими відхиленнями від них в своєму віровченні.

Перша єговістська громада сформувалась в 1870 р. у Пітсбурзі (штат Пенсільванія, США). Спочатку це була група з вивчення Біблії, під очоленням Чарльз Тейз Рассела (1852–1916 рр.). «Свідки Єгови», як остаточна назва організації закріпилась лише у 1931 р.

Основу релігійного світогляду і духовності Свідків Єгови становлять такі вчення: вчення про Бога Єгову, вчення про сина Бога Ісуса Христа, вчення про спірні питання, які пов'язані з правом влади Бога і причиною всіх страждань людей, вчення про життя, смерть і воскресіння, вчення про присвячення і хрещення, пов'язане з сенсом життя, вчення про духовність і духовний образ життя, вчення про плани Бога, пов'язане з сучасним Євангелієм про новий світ (рай), вчення про Боже Царство (Його уряд над планетою Земля і позаземною небесною організацією), вчення про створення світів, Землю, життя і людину, вчення про сім'ю і шлюб тощо. Всі ці вчення виходять з Біблії, яка є єдиним першоджерелом і словом самого Бога Єгови. Серед загальнолюдських цінностей, які Свідки Єгови також відносять до духовних, на першому місці стоїть висока моральність народу Бога і моральні якості особистості, які символічно позначаються як «плід духу»: це любов, радість, мир, довготерпіння, доброта, добродійність, віра, лагідність, самовладання.

Для проведення різних форм та методів богослужбової релігійної діяльності у Свідків Єгови є релігійна література, біблійні посібники, які видаються, починаючи з 1879 р., широковідомим у всьому світі «Товариством Вартової башти, Біблії і брошур» у США. Мета цього видання – «всесвітня біблійна освітня діяльність».

Свідки Єгови ставляться до цієї одержаної кожною громадою літератури як до «духовного харчу», який роздає «вірний і розумний раб» (за євангельською термінологією), тобто Керівна рада Міжнародного центру релігійної організації Свідків Єгови в США. Безкоштовне поширювання і персональне роздавання цієї літератури під час проповідницької діяльності вісників, місіонерів і піонерів у масових місцях, а також використання її для домашнього вивчення зацікавленими особам також вважається найбільш жертвовною і богоугодною формою богослужбової діяльності.

Релігію Свідків Єгови можна називати навколохристиянською, оскільки, віровченні і культово-обрядовій діяльності Свідків Єгови присутній досить сильний вплив біблійного християнства, відповідно, вони вважають тільки себе істинними християнами; але, з іншого боку, віровчення цієї релігійної громади уже далеко відійшли від традиційного християнства і вона стала самостійною релігією. У віровченні Свідків Єгови Богом є лише Єгова, а Ісуса вони вважають створеною подібно до ангелів істотою (Ісуса ототожнюють з архангелом Михайлом).

В Україні Свідки Єгови вперше дали про себе знати у західних регіонах ще в 1920-ті рр.. У сучасній Україні уже існує понад 1100 осередків свідків, і більш ніж третина з них діє без державної реєстрації. В Україні Свідків Єгови за кількістю вважається уже понад 150 000.

Поєднуючи глобальні проблеми людства та їх інтерпретацію в контексті віровчень Свідків Єгови, варто згадати основні гострі загрози існуванню людської раси на землі. Серед них: глобальні проблеми екології – глобальне потепління, забруднення океану, руйнування озонового шару, забруднення повітря, забруднення ґрунту, вирубка лісів і опустелювання,

кислотні дощі; проблема народонаселення та забезпечення харчуванням (численність людей зростає, що призводить до забруднення навколишнього середовища та втрат ресурсних факторів, звідси і зменшення можливостей забезпечити все людство найнеобхіднішим, в тому числі і продуктами харчування та питною водою); проблема війни та питання миру.

Глобальні проблеми людства знайшли відображення в інтерпретації Свідків Єгови. «Пробудись!» та «Вартова Башта» («Вартова Башта» – релігійний журнал, що видається та поширюється Свідками Єгови з липня 1879 року. «Пробудись» – релігійний журнал, що видається та поширюється релігійною організацією Свідки Єгови з 1919 року), які активно публікують матеріали, які мають пряме відношення до цієї тематики. Нами було проаналізовано деякі публікації Свідків Єгови з екологічної тематики, в ході чого, ми прийшли до висновку, що глобальні проблеми екології в інтерпретації Свідків Єгови – це причина людської занедбаності до місця, в якому вона живе, в тому числі і до віри та до Бога. Людина забуває Бога. Свідки Єгови вчать і нагадують про те, що Бог карає неправедників, трактуючи це у своїх розповідях та публікаціях «Вартової Башти» та «Пробудись!». Публікацій саме за темою глобальних проблем екології небагато, проте є багато тем, які мають дотичний зміст досліджуваній темі. Також важливим фактором при аналізі стало те, що Свідки Єгови посилаються на дослідження багатьох вчених, на виступи та доведення ООН тощо. Тобто, поряд із релігійною думкою існує наукова та критична думка стосовно виникнення та вирішення проблеми.

Глобальна проблема перенаселення у трактуванні Свідків Єгови поєднується з вірою в Бога та праведності людського життя на землі. Свідки Єгови переконані, що проблема перенаселення дійсно є глобальною, але разом з природними чинниками її появи, тут більш задіяні духовні. Проте проблема перенаселення дуже тісно пов'язана з екологічною кризою планети, що безпосередньо дуже турбує Свідків Єгови. Для вирішення цієї проблеми вони закликають людство до віри в Бога та покори Йому, щоб

жити в любові одне до одного та до природи вцілому, тоді можна запобігти багатьом природним катаклізмам, злу, війнам тощо.

Війту та мир Свідки Єгови інтерпретують розгалужено. Війна поєднується з Божою карою та в деякій мірі з милістю. Свідки Єгови не вірять у мир після війни, проте проповідують, що Бог створить мир на всі землі. Свідки Єгови вважають війну злом, проте вона є невід'ємною частиною життя людей ще від початку їх існування. Свідки Єгови вважають, що «прийдешній» Армагедон – це війна зла з добром і він має знищити всіх злих людей, лишивши на землі гармонію, добро й віру в Бога, яка спасе людей від усього злого.

Глобальну проблему здоров'я Свідки Єгови вважають найважливішою проблемою, яка постала перед сучасною людиною, вирішення якої обов'язково можна знайти, дослухаючись принципів і настанов Єгови. Свідки Єгови вірять, що Єгова обов'язково врятує людство від своїх хвороб і бід на землі і чекають цього дня. Коли людина хвора, вони вважають не правильним задаватися питанням «чому?», бо краще треба розуміти «за що?». Трактуючи проблеми здоров'я людей, Свідки Єгови посилаються не лише на віру, а й на конкретні факти медицини, дослідження вчених, висновки Всесвітньої організації охорони здоров'я тощо. Згідно висновків Всесвітньої організації охорони здоров'я найпоширенішими хворобами людства нині є: рак, ВІЛ СНІД, туберкульоз, хвороби серця, які забрали уже дуже багато життів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1. Біблія. Книги Святого Письма Старого та Нового Завіту; пер. Р. Турконяк. Київ: Українське Біблійне Товариство, 2013.
2. Біблія. Книги Священного Писання Старого і Нового Завіту: В українському перекладі з паралельними місцями; переклад Патріарха Філарета (Денисенка). Київ: Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2004. 1407 с.
3. Гантінгтон С. П. Протистояння цивілізацій та зміна світового порядку. Львів: Кальварія, 2006. 474 с.
4. Знання, яке веде до вічного життя. Зальтерс: Товариство Вартової Башти, Біблії і брошур, 1995. 191 с.
5. Кант И. Сочинения: в 6 т. Москва: Мысль, 1966. Т. 6. 743 с.
6. Об'явлення. Його величний апогей вже близько! New York: Watchtower Bible and tract society; Brooklyn, New York: International Bible students association, 1995. 320 с.
7. Приближайся к Иегове. N.Y., Brooklyn: Watchtower Bible Students Association, 2002. 320 с.
8. Пробудись! «Чи можливе життя без страху?» Бруклін: Нью-Йорк, США. 2005. Серпень. 30 с.
9. Пробудитесь! «Наша планета в опасности. Можно ли ее спасти?» Нью-Йорк. 1996, январь. С. 12.
10. Радуйся жизни вечно! N.Y., Brooklyn: Watchtower Bible Students Association, 1993. С. 13.
11. Уайт Е. Велика Боротьба між Христом і сатаною. Київ: Християнське вид-во «Джерело життя», 2002. 639 с.
12. Уайт Э. История спасения; пер. с англ. А. И. Могила. Заокский: Источник жизни, 2017. 448 с.

13. Фукуяма Ф. Великий Крах. Людська природа і відновлення соціального порядку. Львів: Кальварія, 2005. 380 с.
14. Эразм Роттердамский. Жалоба мира, отовсюду изгнанного и повсюду сокрушенного: Трактаты о вечном мире. М., 1963. С. 244-274.
15. Navaretti Barba G., Bertola G. and Sembenelli A. Offshoring and immigrant Employment: Firm Level theory and Evidence: CEPR discussion paper. 2008. №. 6. F. 43.
16. Rawls J. The Law of Peoples. London, 2003.
17. Vagin, V.S., Cheshev, Ampere-second. Greening of nature protection activities in the territory of municipalities. Rostov-on-Don: CJSC Kniga, 2015.
18. Watch Tower Bible and Tract Society. What Does The Bible Really Teach? Germany, 2005.

Література

19. Арон Р. Мир и война между народами; под общей ред. канд. полит. наук Даниленко В. И. Москва: NOTA BENE, 2000. 880 с.
20. Бережко К. Історія Свідків Єгови на Житомирщині. Житомир: вид-во Житомирського держ. ун-ту ім. І. Франка, 2005. 182 с.
21. Бережко К. О. Історія Свідків Єгови в Україні: у 5-ти т. Т. 1: Епоха Дослідників Біблії (кінець XIX століття – 1939 рік). Історіографія. Феодосія: Арт-Лайф, 2011. 140 с.
22. Бережко К.О. Религиозная и общественная деятельность Свидетелей Иеговы в условиях советского подполья в Украине. *Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадського. Серия «Исторические науки»*. 2012. Т. 25 (64), № 1. С. 42–47.
23. Бобко Т. Г. Вплив Першої світової війни на поширення пізньопротестантського руху в Україні. Наукові праці історичного

факультету Запорізького державного університету. Запоріжжя: Просвіта, 2008. Вип. XXII. С. 48–51.

24. Волкогонов Д. А. Психологическая война: Подрывные действия империализма в области общественного сознания. 2-е изд., доп. Москва: Воениздат, 1984. 320 с.

25. Гагарин А. С. Экзистенциалы человеческого бытия: одиночество, смерть, страх (от античности до Нового времени). Историко-философский аспект: автореф. дис. док. филос. наук: 09.00.03 «История философии» / А. С. Гагарин. Екатеринбург, 2002. 47 с.

26. Гордиенко Н.С. Российские Свидетели Иеговы: история и современность. 2 изд.: испр. СПб., 2002. 240 с.

27. Дворкин А. Сектоведение. Тоталитарные секты. Опыт систематического исследования. Изд. 3-е. Нижний Новгород: Изд-во братства во имя св. князя Олександра Невського, 2002. 554 с.

28. Доброжанський В. Бруклінська школа лицемірства. Ужгород: Карпати, 1986. 103 с.

29. Докаш В. Кінець світу: еволюція протестантської інтерпретації: монографія. Київ-Чернівці: Книги - XXI, 2007. 544 с.

30. Закович М. Релігійна та релігієзнавча освіта: Історія релігії в Україні. Т. 10: *Релігія і Церква років незалежності України*; за ред. А. Колодного. Київ-Дрогобич: Коло, 2003. С. 344-354.

31. Зінько Ю. А. Влада і протестантизм в Україні: проблеми протистояння (1920–1930-ті рр.): історія України. *Маловідомі імена, події, факти: зб. наук. статей*; гол. ред. П. Т. Тронько. Київ: Інститут історії України НАН України, 2005. Вип. 31. С. 54–62.

32. Зінько Ю. А. Політика радянської влади щодо протестантських релігійних громад у документах державного архіву Вінницької області. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського: зб. наук.

праць; за заг. ред. проф. П. С. Григорчука. Серія: Історія. Вінниця: ВАТ «Вінницька обласна друкарня», 2001. Вип. III. С. 256–260.

33. Знання, яке веде до вічного життя – Зельтерс: Товариство Вартової Башти, Біблії і брошур, 1995. 191 с.

34. Ігнатуша А. Є. Чому були закриті протестантські журнали в Радянській Україні 1928 р.? Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. Запоріжжя: Просвіта, 2007. Вип. XXI. С. 217–223.

35. Історія релігії в Україні: навчальний посібник. Національна академія наук України, Інститут філософії імені Г. С. Сковороди; за ред. А. Колодного, П. Л. Яроцького. Київ: Знання, 1999. 735 с.

36. Історія релігії в Україні: у 10-ти т. Пізній протестантизм в Україні. Т. 6. (п'ятидесятники, адвентисти, Свідки Єгови); редколегія: А.Колодний (голова) та ін.; за ред. П.Яроцького. Київ-Дрогобич: видавець Сурма С, 2008. с. 632.

37. Книш Мирослава, Котик Любов. Глобальні проблеми людства: навч. посібник. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2015. 330 с.

38. Колодний А. М., Любовик Б.О. Релігієзнавчий. Київ: Четверта хвиля, 1996. 392 с.

39. Лебедев С.Д. Социальная экология как императив религиозного возрождения: проблемы и перспективы: материалы межрег. (с междунар. участ.) науч.-практ. конф.: в 2 ч.; под ред. В.В. Бахарева, М.Е. Поленовой. Белгород, 2007. Ч. 1.

40. Лубський В. І., Горбаченко Т.Г., Нілова І.Д. Релігія і культура. Київ, 1997. 236 с.

41. Любашенко В. І. Історія протестантизму в Україні: курс лекцій: 2-е вид. Київ: Поліс, 1995. 350 с.

42. Мережі і мережні війни: майбутнє терору, злочинності та бойових дій; за ред. Дж. Арквіллі, Д. Рандельдта; пер. з англ. А.

Іщенко. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія». 2005. 350 с.

43. Політологічний енциклопедичний словник: навч. посіб. для студ. вищ. навч. Закладів; за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна. Київ: Генеза, 1997. 400 с.

44. Порублев Н. Організація Свідків Єгови у світлі історії і вчення Біблії. Мінськ: Слов'янське Євангельське Товариство Австралії, 2009. 285 с.

45. Православні духовні цінності і сучасність: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Київ, 21 березня 2003 р.: МАУП, 2003. 324 с.

46. Прайс Е. Б. Свидетели Иеговы. Калининград: Церковь Христиан-Адвентистов Седьмого Дня, 1994. 176 с.

47. Прищепа Е.А. Иеговизм. Идеология и политика. Киев, 1967.

48. Свидетели Иеговы: Пер. с англ. Бруклин :Нью-Йорк, США. 2001. 749 с.

49. Свідки Єгови – неупереджений погляд: Людина і світ. Щомісячний науково-популярний релігієзнавчий журнал. № 3. 2000. С. 48-50.

50. Смолінська О. Релігійне виховання: теоретичні аспекти: *Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. Книга II*. Львів: «Логос», 2004. 168-173.

51. Фесенкова Л.В., Дерябина Е.Д. Экология в дискурсе эволюционных проблем: идея эволюции в биологии и культуре; отв. ред. О.Е. Баксанский, И.К. Лисеев. Москва, 2011.

52. Христианские чтения: Ежегодник церкви АСД. Москва, 1989. 180 с.

53. Яроцький П., Решетніков Ю. Інституалізація протестантизму як вихід у світ: Християнство доби постмодерну. Українське релігієзнавство. № 3. 2005. С. 238-261.

Ресурси Інтернет:

54. Бібліотека Свідків Єгови. URL: <https://www.jw.org/uk/%D0%B1%D1%96%D0%B1%D0%BB%D1%96%D0%BE%D1%82%D0%B5%D0%BA%D0%B0/>.

55. Біляцький С. Соціальні наслідки зростання населення Землі. URL: file:///C:/Users/jerde/Downloads/PoMe_2006_6_16%20.pdf.

56. Богословський аналіз вчення «Свідків Єгови». URL: <http://hram.in.ua/biblioteka/apolohetyka/247-book247/2799-title3453>.

57. «Вартова Башта оголошує Царство Єгови» 2015 р. «Єгова підтримає тебе». URL: <https://wol.jw.org/uk/wol/d/r15/lp-k/2015925#h=1:0>.

58. «Вартова Башта оголошує Царство Єгови» 1971 р. «Чи може якась війна бути зовсім справедлива?». URL: <https://wol.jw.org/uk/wol/d/r15/lp-k/1967485?q=%D0%B2%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0+%D1%96+%D0%BC%D0%B8%D1%80&p=par#h=11>.

59. «Вартова Башта оголошує Царство Єгови» 1973 р. «Боже володіння — єдина надія для всього людства». URL: <https://wol.jw.org/uk/wol/d/r15/lp-k/1980043>.

60. «Вартова Башта оголошує Царство Єгови» 2004 р. «Кінець війни». URL: <https://wol.jw.org/uk/wol/d/r15/lpk/2004001?q=%D0%B2%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0+%D1%96+%D0%BC%D0%B8%D1%80&p=par>.

61. «Вартова Башта» 1995 р. «Страх: звичайний нині, але не вічний!» URL: <https://wol.jw.org/uk/wol/d/r15/lp-k/1995761#h=12:0-20:237>.

62. Внучко С.В.. Глобальні проблеми сучасності: причини виникнення та шляхи розв'язання. URL: file:///C:/Users/jerde/Downloads/Vsntupol_2013_145_22.pdf.

63. Вплив глобального характеру проблеми війни і миру на різні сфери життєдіяльності суспільства. Принципи мирного співіснування і створення системи взаємної і загальної безпеки. URL: <http://studies.in.ua/politychna-globalistyka/4476-vpliv-globalnogo-harakteru-problemi-vyni-miru-na-rzn-sferi-zhittyedyalnost-susplstva.html>.

64. Всесвітня організація охорони здоров'я (ООН). URL: <https://www.who.int/ru>.

65. Глобальні проблеми людства. URL: <http://zno.academia.in.ua/mod/book/view.php?id=2568>.

66. Інститут історії України. Національна академія наук України. Свідки Єгови. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Svidky_jehovu.

67. Кіндратець О. Проблеми війни і миру в третьому тисячолітті. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/kindratets_problemy.pdf.

68. Книжки і брошури для вивчення Біблії. URL: <https://www.jw.org/uk/%D0%B1%D1%96%D0%B1%D0%BB%D1%96%D0%BE%D1%82%D0%B5%D0%BA%D0%B0/%D0%BA%D0%BD%D0%B8%D0%B6%D0%BA%D0%B8/>.

69. Населення світу до 2050 року сягне 9.7 млн. осіб – ООН. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/2673471-naselenna-svitu-do-2050-roku-sagne-97-milarda-osib-oon.html>.

70. Населення України та світу. URL:
<https://geografiamotozil2.jimdo.com/%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B0/%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%D1%96%D1%87%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B0>
71. Ніколаєв І., Мариниченко Г. Свідки Єгови в Україні: від становлення до переслідування у повоєнний період. URL:
file:///C:/Users/jerde/Downloads/Nvmdu_2015_1_11%2.pdf.
72. Пальчевська О. Г. Екзистенційно–смысловиттєві орієнтації Свідків Єгови. URL:
file:///C:/Users/jerde/Downloads/gileya_2016_104_39%20.pdf.
73. Проблема війни і миру в сучасних умовах. URL:
https://pidru4niki.com/19480327/sotsiologiya/problem_i_viy_ni_miru_suchasnih_umovah.
74. Проблема миру і роззброєння. URL:
https://sites.google.com/site/prolems/problem_a-miru-i-rozzbroenna.
75. «Пробудись!» 1980 р. «Світове населення – чи є воно проблемою?». URL:
<https://wol.jw.org/uk/wol/d/r15/lp-k/101979765>.
76. «Пробудись!» 1984 р. «Нема ядерного Армагедоону!». URL:
<https://wol.jw.org/uk/wol/d/r15/lp-k/101983922>.
77. «Пробудись!» 1987 р. «Війна чи мир – і ви». URL:
<https://wol.jw.org/uk/wol/d/r15/lp-k/101986081>.
78. «Пробудись!» 1995 р. «Від чого залежить ваше здоров'я. Що ви можете зробити». URL:
<https://wol.jw.org/uk/wol/d/r15/lp-k/101995242?q=%D0%97%D0%B4%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B2%27%D1%8F&p=par#h=4>.
79. «Пробудись!» 1996 р. «Ідеальне розв'язання проблеми». URL:
<https://wol.jw.org/uk/wol/d/r15/lp-k/101996403#h=4>.

80. «Пробудись!» 1999р. «Як охороняти своє здоров'я». URL: <https://wol.jw.org/uk/wol/d/r15/lk/101999482?q=%D0%97%D0%B4%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B2%27%D1%8F&p=par>.

81. «Пробудись!» 2005 р. «Види, яким загрожує зникнення». URL: <https://wol.jw.org/uk/wol/d/r15/lp-k/102005523>.

82. «Пробудись!» 2008 року «Зберігайте духовний погляд, дбаючи про здоров'я». URL: <https://wol.jw.org/uk/wol/d/r15/lp-k/2008843?q=%D0%97%D0%B4%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B2%27%D1%8F&p=par>.

83. «Пробудись!» 2012 р. «Кінець світу: страх наростає». URL: <https://www.jw.org/uk/%D0%B1%D1%96%D0%B1%D0%BB%D1%96%D0%BE%D1%82%D0%B5%D0%BA%D0%B0/%D0%B6%D1%83%D1%80>.

84. Is the End Near? Watchtower Bible and Tract Society of New York. 2015. URL: <https://www.jw.org/en>.

85. Пробудись!» 1995 р. «Стан здоров'я людей у світі. Прірма зростає». URL: <https://wol.jw.org/uk/wol/d/r15/lpk/101995241?q=%D0%97%D0%B4%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B2%27%D1%8F&p=par>.

86. Релігієзнавча експертиза про зміст і богослужбове застосування літератури Свідків Єгови. Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України. URL: <https://uars.info/prints/rs/17-18/29.pdf>.

87. Релігійне товариство Свідків Єгови. URL: <http://www.reglibrary.mk.ua/index.php/elektronna-biblioteka-mistsevikh-vidan/kontent-elektronnoji-biblioteki/613-religini-organizatsiji-na-mikolajivshchini-istoriya-ta-suchasnist-naukovo-populyarni-dovidnik-chastina-2?start=18>.

88. Свідки Єгови. URL: <http://vira.in.ua/yegovists.htm>.

89. Свідки Єгови. URL: https://risu.org.ua/ua/index/reference/major_religions/56603/.
90. Соколовський О. Проблеми релігійної ідентичності в сучасному антитринітарному русі. URL: file:///C:/Users/jerde/Downloads/Nznuoafs_2011_8_30%20.pdf.
91. Стеняев О., свящ. «Свідки Єгови». Хто вони? URL: <http://www.ubrus.org/data/library/pages/459/Main.htm>.
92. Тренди народонаселення. URL: http://ukrrudprom.com/digest/Trendi_narodonaselennya.html?print.
93. Хто такі «Свідки Єгови»? URL: <https://kpba.edu.ua/statti/662-svidkuegovu.html>.
94. Чекан І. А. Багатофакторне моделювання розвитку людського капіталу в умовах глобалізації. URL: <http://mev.Lac.Lviv.ua/downloads/vyklad/salopan/13.pdf>.
95. У що вірять Свідки Єгови? URL: <https://www.jw.org/uk/%D1%81%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%BA%D0%B8%D1%94%D0%B3%D0%BE%D0%B2%D0%B8/%D0%BD%D0%B0%D0%B9%D0%BF%D0%BE%D1%88%D0%B8%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%96%D1%88%D1%96%D0%B7%D0%B0%D0%BF%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F/%D1%81%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%BA%D0%B8%D1%94%D0%B3%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B2%D1%96%D1%80%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F/>.
96. JW.ORG Свідки Єгови. Офіційний сайт. URL: <https://www.jw.org/uk/>.